

A többgyermekes háztartásban élők szociológiai jellemzői és kapcsolatuk a szociális szolgáltatások rendszerével

SZÉCHENYI TERV

A TÖBBGYERMEKES HÁZTARTÁSBAN ÉLŐK SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐI ÉS KAPCSOLATUK A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK RENDSZERÉVEL

Beszámoló a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja”
című projekt keretében megvalósult „Országos reprezentatív
adatfelvétel a többgyermekes háztartásban élők körében” kutatás
eredményeiről

Szerkesztette: Kmetty Zoltán

Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet,
TÁMOP-5.4.1-12/1-2012-0001 számú kiemelt projekt

2013.

A többgyermekes háztartásban élők szociológiai jellemzői és kapcsolatuk a szociális szolgáltatások rendszerével

Beszámoló a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja” című projekt keretében megvalósult „Országos reprezentatív adatfelvétel a többgyermekes háztartásban élők körében” kutatás eredményeiről

Szerkesztő
Kmetty Zoltán

Szerző
Innováció Menedzsment Tudástranszfer Kft.

Lektor
Nagy Andrea
Sümeghi Edit

Borítóterv
Ungár Nóra

Fotó
Kuznyecov-Kovács Vera

Kiadja a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
TÁMOP-5.4.1-12/1-2012-0001 „Szociális szolgáltatások
modernizációja, központi és területi stratégiai tervezési kapacitások
megerősítése, szociálpolitikai döntések megalapozása” kiemelt projekt .

Szakmai vezető: Tőreki Brigitta

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Készült a Folprint Zöldnyomda Kft. nyomdaüzemében
Felelős vezető: Dr. Szabó Tímea

Tartalomjegyzék

1. A kutatásról	5
1.1 Módszertan	5
1.2 Mintavételi eljárás a legalább három, 18 évesnél fiatalabb gyermeket nevelők esetében	5
2. A nagycsaládosokról	6
2.1 Munkaerő-piaci pozíció, a családtagok munkavállalása	7
2.2 Jövedelem- és lakásviszonyok	9
2.3 A gyerekekre fordított erőforrások	11
2.4 A családok tipológiája	13
2.5 Családtámogatásokból való részesedés az elmúlt évben	17
2.6 A családban előforduló problémák, és a megoldásukhoz kapott segítség	19
2.7 A család szükségletei, a támogatások forrásai és fajtái	24
3. Összegzés	38

1. A kutatásról

A kutatás a legalább három, 18 évesnél fiatalabb gyermeket nevelők életkörülményeit, felmerülő szükségleteiket, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyeit, az intézményes segítségnyújtás formáit és azok hatékonyságának megismerését szolgálja.

1.1 Módszertan

Az adatszerzés kérdezőbiztosok által készített interjúk segítségével történt. A megkérdezett személyek kiválasztásához többlépcsős rétegzett mintavételt használtunk. Az adatfelvétel előtt próbakérdezést végeztünk.

1.2 Mintavételi eljárás a legalább három, 18 évesnél fiatalabb gyermeket nevelők esetében

Tekintettel arra, hogy a magyarországi régiók és azokon belül a kisebb és a nagyobb települések demográfiai szempontból igen nagy eltéréseket mutatnak, ebben az esetben a mintavétel során nem csak a régiók reprezentálását kellett megoldani, hanem a falvak és a városok között kimutatható eltérő termékenységi mutatókra is tekintettel kellett lenni. Ennek megfelelően a régiókon belül a falvakat és a városokat két különálló alcsoportként kezeltük. A KSH népszámlálási adatait figyelembe véve a régiókat és azokon belül a kérdéses helyét jelentő falvakat és városokat véletlenszerűen választottuk ki. Mivel a teljes körű címlistából kiszámítható, hogy egy-egy településen hány olyan lakcím található, amely címen három vagy több megfelelő korú gyermeket nevelnek, a véletlenszerűen kiválasztott települések számát esetenként csökkentve vagy növelve, az iterációs folyamat végén előállt egy olyan mintaszerkezet, amely tükrözi az egyes régiók falvaiban és városaiban élő nagycsaládosok számát.

Ez a minta tehát alkalmas a magyarországi nagycsaládosok megjelenítésére, de arra is, hogy az ország régióiban, a falvakban, városokban vagy a fővárosban élő nagycsaládosokat megjelenítse.

2. A nagycsaládosokról

A nagycsaládok – a népszámlálási adatokkal összhangban - Budapesten és a falvakban gyakrabban fordulnak elő, mint ahogy azt a népességszám indokolná. A legalább három, 18 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családok településjelleg szerinti megoszlása mintánkban megfelel a népszámlálási adatoknak.

Miután a kutatás célja a nagycsaládok életkörülményeinek és a különféle szolgáltatásokhoz való hozzájutásának a feltérképezése volt, a mintában szükségképpen sokkal több nő került bele, mint férfi, hiszen a gyerekek nevelését-gondozását többnyire az anyák látják el. Ennek megfelelően a minta több mint háromnegyede (78 százalék) nő.

A családanyák átlagosan 37 évesek, a megkérdezett családapák ennél valamivel idősebbek, átlagosan 40 évesek. A legfiatalabb háromgyerekes családanya 19 éves, a legidősebb férfi 68 éves.

A gyerekek szinte mindegyike (98 százalék) a kérdezett családjában nevelkedik. Családon kívül nevelkedő gyermeket összesen 38 esetben találtunk. Ezen gyerekek fele részben (19 fő) a különélő házastársnál nevelkedik, 9-en intézetben, 6-an kollégiumban laknak, ketten pedig nevelőszülőkhöz kerültek.

A nagycsaládok többsége (75 százalék) teljes család, ahol az apa és az anya együtt nevelik a gyerekeiket. Egytizedük (11 százalék) csonkacsaládnak számít, amelyben az egyik szülő egyedül neveli a gyerekeket. További egytizedükben többgenerációs családokkal találkozunk, ahol a szülőpár és a gyerekek valamelyik nagyszülővel vagy nagyszülőkkal egészülnek ki. Elenyésző kisebbségben (4 százalék) találkozunk olyan családdal, ahol a gyerekeit egyedül nevelő szülő rokonnal vagy rokonokkal lakik együtt.

A nagycsaládos szülők iskolai végzettsége nem különbözik érdemben a teljes népességre vonatkozó adatoktól. A családanyák és a családapák iskolázottsága között tapasztalható eltérések is megfelelnek a teljes népesség hasonló adatainak: a nők között magasabb az alapfokúak aránya mint a férfiaknál, a férfiak között a nőkhöz képest magasabb a szakmunkások aránya, a nők nagyobb számban végeznek főiskolát, míg a férfiak között gyakrabban fordul elő egyetemi végzettség.

2.1 Munkaerő-piaci pozíció, a családtagok munkavállalása

A három vagy több kiskorú gyermek nevelése elsősorban az anyákra hárul, ennek megfelelően alig több mint egyharmaduk (37 százalék) dolgozik. A férfiaknak viszont háromnegyede van állásban. Az a tény, hogy a családapák egynegyedének nincs munkaviszonya, már előrevetíti, hogy a nagycsaládosok körében kimutatható lesz egy olyan szegmens, amelyet napi gondok, sőt a mélyszegénység jellemez.

A kérdezett szülő foglalkozási struktúrája megfelel az iskolázottságnak. A férfiak között több az értelmiségi, mint a nők között. A nők körében gyakrabban fordul elő az egyszerű szellemi munka, mint a férfiak között. A férfiak között több a szakmunkás. A nagycsaládos szülők között – igaz, nem túl gyakran – olyan családapa is előfordul (3 százalék), aki soha életében nem dolgozott. A családanyák közül 10 százalék azok aránya, akiknek eddig még soha nem volt munkahelye. Az előbbieken láttuk, hogy a férfiaknak egynegyede munkanélküli, ők átlagosan 3 éve nem találnak új munkahelyet. A nők átlagosan 6 éve nincsenek állásban, de ez nagyrészt a kiskorú gyerekek nevelésével van kapcsolatban.

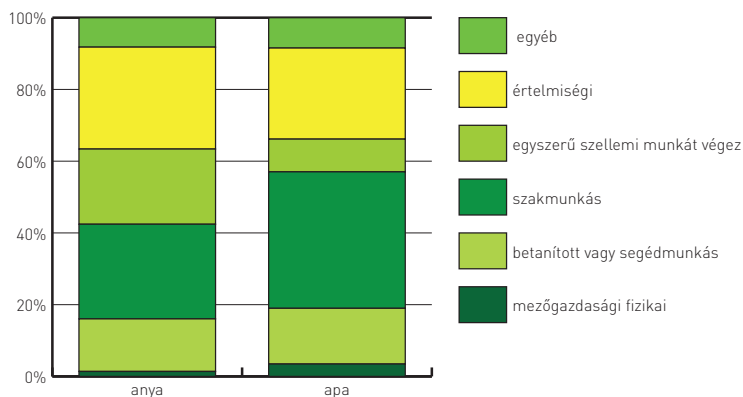
A család jövedelmi helyzetének későbbi értékeléséhez érdemes megvizsgálunk, hogy milyen juttatásokban részesülnek a kérdettek. Leggyakrabban az iskoláztatási támogatás fordul elő, de a GYES, az anyasági támogatás és a GYED is viszonylag gyakran előforduló juttatási forma. A jóval ritkábban igénybe vett álláskeresői járadékot jobbra férfiak kapják, és a közmunka-lehetőséggel is inkább ők élhetnek.

A különféle juttatásokkal való élés körvonalazza a nagycsaládokban a férfi-női szerepeket, a GYED-et és a gyermekápolási táppénzt mindig az anyák, és sohasem az apák veszik igénybe.

A család egzisztenciális helyzetét - legalábbis azokét, ahol az apa és az anya közösen nevelik a gyereket - a házastárs foglalkozási státusa is befolyásolja. Miután a kérdésben zömmel családanyák vettek részt, ez esetben főleg az apák foglalkozásáról van szó. Azt kell látnunk, hogy az anyák foglalkozási pozíciója magasabb, mint az apáké. Ez azonban csak látszat, és inkább a kérdezési szituáció következménye: az alacsony foglalkozási státusú családoknál ugyanis a válaszadók között többségben az anya volt, a magasabb státusúaknál viszont gyakrabban fordult elő, hogy az apa válaszolt a kérdésekre.

Ha tisztán akarunk látni a nagycsaládos szülők foglalkozási pozícióját illetően, érdemes bemutatnunk, hogy függetlenül attól, hogy a kérdezett az apa volt-e vagy az anya, hol foglal helyet a foglalkozási hierarchiában a két szülő.

A következő ábra értelmezéséhez mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy ebben az esetben csak a kétkeresős családokról van szó, és részben ennek köszönhető, hogy mind az apák, mind az anyák foglalkozási pozíciója magasabb, mintha az egykeresős és a kétkeresős családokat együtt tekintjük.

1. ábra: Az anyák és az apák foglalkozása azokban a teljes családokban, ahol mindkét szülő dolgozik, százalék

Azokban a nagycsaládokban, ahol az anya is dolgozik, a nők foglalkozási pozíciója magasabb a férfiakénál. A nők között több az értelmiségi foglalkozású. Az az általános trend, amit eddig is tapasztaltunk, miszerint a férfiak között a szakmunkások, a nők között az egyéb szellemi foglalkozásúak relatív aránya magasabb, itt is megmutatkozik.

A családok egzisztenciális pozícióját vizsgálva azokról a családokról is szót kell ejtenünk, ahol a szülők egyikének sincs munkája. 270 olyan teljes család van, ahol sem az apának, sem az anyának nincs főfoglalkozású munkahelye. Ha ehhez hozzávesszük a csonkacsaládokat is, akkor azt kell mondanunk, hogy 410 családban egyáltalán nincs munkahellyel rendelkező felnőtt.

Ezeknek a bizonytalan egzisztenciájú családoknak közel fele (195 család) ráadásul olyan helyzetben van, hogy a család felnőtt tagjai közül senkinek

sem sikerül még alkalmi munkát sem szerezni. A nagycsaládosok egy része ennek megfelelően rendkívül kevés jövedelemből gazdálkodik.

2.2 Jövedelem- és lakásviszonyok

A nagycsaládosok életszínvonalában rendkívüli egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk. Van olyan család, amelyik havonta 22.000 forintból gazdálkodik, de van olyan is, ahol a havi összevétele a családnak 700.000 forint volt. Az egyenlőtlenségeket még ennél is jobban szemlélteti, ha bemutatjuk, hogy mekkora a családokban az egy főre jutó jövedelem. A legszegényebb családban az egy főre jutó jövedelem a havi 4000 forintot is alig éri el, míg a legjobb helyzetű családokban az egy főre jutó jövedelem havi 120.000 forint.

Ha ezektől az egyedi, szélsőséges esetektől eltekintünk, és azt vizsgáljuk, hogy mekkora az egy főre jutó átlagos jövedelem a családok legszegényebb 10 százalékában, illetve a legjobb helyzetűek 10 százalékában, akkor is 6 és félszeres különbségeket látunk.

A nagycsaládosok legszegényebb 10 százaléka havonta átlagosan 13.000 forintnyi egy főre jutó jövedelemből gazdálkodik. A legjobb helyzetben lévőknél az átlagos egy főre jutó jövedelem 83.000 forint. A nagycsaládosok helyzetét ezek az egyenlőtlenségek is jól szemléltetik, de még ennél is fontosabb az, hogy a KSH 2013-ra 93.000 forintban jelölte meg az egy főre eső jövedelem létminimumát.

Azt kell tehát látnunk, hogy még a legjobb helyzetben lévő családok átlaga sem éri el a hivatalos létminimumot, és mindössze a családok kevesebb, mint 2 százalékában haladja azt meg. Ezen a rendkívül borús képen valamit javíthat, ha nem az egy főre, hanem az egy fogyasztási egységre jutó jövedelemmel számolunk.

A fogyasztási egység kiszámítása a következő algoritmus alapján történt: az első nagykorú családtag arányszáma 1,0; a házastárs vagy élettárs arányszáma 0,9; az első és második gyermek arányszáma gyermekenként 0,8; minden további gyermek arányszáma gyermekenként 0,7; egyedülálló szülő esetében az arányszám 0,2- del növekszik; amennyiben egy gyerek fogyatékkal él, az arányszáma 1,0.

Mivel a gyermekek egészségi állapotáról, speciális szükségleteiről csak a kérdőívből szerezhettünk információt, a fogyasztási egység kiszámítását kétféle módon is elvégeztük. Az első esetben nem voltunk tekintettel a fogyatékkal élő gyerekek számára, a második esetben a kérdezett szülő

minősítése alapján minden speciális diétára szoruló, vagy fogyatékkal élő, vagy krónikus betegségben szenvedő, vagy állandó ápolásra szoruló gyerekek arányszámát megnöveltük.

Amint azt a következő táblázat mutatja, a különbségek nem drámaiak. Az alig 40 ezer forintos egy főre jutó havi jövedelemhez képest az egy fogyasztási egységre vetített havi összeg valamivel magasabb (47 ezer forint), és abban az esetben, ha a speciális szükségletű gyerekeket magasabb arányszámmal vesszük figyelembe, az egy fogyasztási egységre jutó havi összeg alig csökken (46 ezer forint). Ráadásul a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke sem különbözik, bármelyik mutatót is vizsgáljuk. A relatív szórás mindhárom mutatószám esetében 1,9, ami arra utal, hogy a legalább három kiskorú gyereket nevelő családok helyzetét egyfajta lefelé irányuló nivelláció jellemzi.

	Minimum	Maximum	átlag	szórás
egy főre jutó havi jövedelem	3,7	120	39,3	20,8
egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem	4,5	143	46,9	24,8
egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem, ha a fogyatékos gyerekek speciális szükségleteit is figyelembe vesszük	4,5	143	46,3	24,7

1. táblázat: A család egy főre és egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelme, ezer forint

Bárhogyan szemléltettük is a családok anyagi helyzetét, azt kell látnunk, hogy a családok egy része a legmélyebb szegénységben él. A családok egyharmada annyira kevés jövedelemből kénytelen gazdálkodni, hogy mind az egy főre, mind az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem kevesebb 30.000 forintnál.

A családok egytizede saját bevallása szerint anyagi gondok nélkül él, egyötöde viszont komoly anyagi problémákkal küszködik. A relatív többség (39 százalék) nagyon szerényen él, hiszen úgy vélik, hogy csak a legszükségesebbekre futja. A fennmaradó 30 százaléknak kisebb anyagi gondokkal kell megküzdenie az önbevallás alapján.

Az anyagi helyzet megítélése és a „tényleges” anyagi helyzet (egy főre, illetve egy fogyasztási egységre jutó jövedelem) a reprezentatív kutatásokkal összehasonlítva rendkívül erős összefüggést mutat ($\eta^2=0,6$).

Az alacsony életszínvonal az esetek többségében megmutatkozik a lakáskörülményekben is. A családok 40 százaléka az igényeikhez képest túl kicsi lakásban kénytelen élni, és olyan családok is vannak (24 százalék), akik egészségtelen, vizesedő lakásokban laknak. A családok harmada (34 százalék) szegényes bútorzattal rendelkezik, a lakások 18 százaléka komfort nélküli, és egynegyedük (24 százalék) rossz környéken található. A lakásokba beszűrő zaj a családok 28 százalékát érinti.

Összességében, valamennyi lakásjellemezőt figyelembe véve, azt mondhatjuk, hogy a nagycsaládosok negyede (25 százalék) jónak mondható lakáskörülmények között él, egyötödük lakásviszonyai viszont elfogadhatatlanul rosszak.

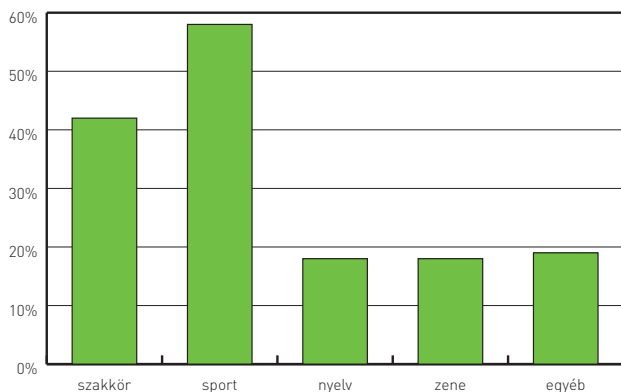
2.3 A gyerekekre fordított erőforrások

A lakásviszonyok jellemzésére további adalék annak bemutatása, hogy sikerül-e a gyerekeknek külön szobát biztosítani otthon. A családok több mint egytizede (13 százalék) tudja ezt biztosítani. A családok felénél (51 százalék) több gyerekszoba is van, de nincs minden gyereknek külön szobája. A családok negyede (26 százalék) olyan lakással rendelkezik, amelyben egyetlen gyerekszoba van, amit a gyerekek közösen használnak. A fennmaradó 10 százalék lakásában nincs külön gyerekszoba. A magyarországi viszonyokhoz képest nem kifejezetten rossz lakáskörülmények azt eredményezik, hogy a családok több mint fele (53 százalék) többé-kevésbé elégedett a lakásával.

A szűkösnek nevezhető anyagi viszonyok és a nem túl kedvező lakáskörülmények mellett a nagycsaládosok infokommunikációs felszereltsége jónak mondható. A gyerekszám növekedésével ugyan tapasztalható némi rosszabbodás, de számítógéppel és internet hozzáféréssel a családok jó része rendelkezik. Amit meglepetésként értékelhetünk, hogy a három gyereket nevelő családok esetében az internet-penetráció nem alacsonyabb, mint a 2013-as magyarországi átlag.

A gyerekek karrieresélyeit nagymértékben javítja, ha a kötelező iskolai foglalkozáson túl különórákon is részt vesznek. Ezek a különórák - az iskolai szakköröket és bizonyos sporttevékenységet kivéve - anyagi áldozatot kívánnak a családtól. A következő ábra azt mutatja, hogy a nagycsaládban

élő gyerekek hány százaléka részesül valamilyen iskolai oktatáson kívüli képzésben.

2. ábra: A különórákra járatott gyerekek aránya, százalék

Szemmel látható, hogy leggyakrabban sportolni járnak a gyerekek, de az iskolai szakkörökön való részvétel is viszonylag gyakori. Sokkal ritkábban fordulnak elő azok a különórák, amelyekért a családoknak fizetniük kell.

A gyerekek életkörülményeit jól jelzi az is, hogy a család vagy a gyerekek voltak-e az elmúlt két évben valahol nyaralni. A nagycsaládok többsége (58 százalék) az elmúlt két évben egyáltalán nem nyaralt, ugyanakkor egytizedüknek többször, 23 százalékuknak pedig egyszer volt alkalmuk az otthonától távol nyaralni. A fennmaradó 9 százalék esetében csak a gyerekek nyaraltak. A nagycsaládok életkörülményeit eddig a jövedelmi és lakásvizonyokkal, a gyerekek infokommunikációhoz való hozzáféréssel, a különórákkal és a nyaralási lehetőségekkel jellemeztük.

Jóllehet a családok anyagi helyzetét semmiképpen nem nevezhetjük rózsásnak, szerencsére a nagycsaládban nevelkedő gyerekek többsége (78 százalék) makkegészséges. A családok 11 százalékában találtunk olyan gyereket, aki krónikus betegségben szenved, a családok 4 százalékában van fogyatékkal élő gyermek, és 2 százalékuk esetében fordul elő, hogy egy vagy több gyerek állandó ápolásra-felügyeletre szorul. A szülők egészségi állapota is jónak mondható. Háromnegyed részük teljesen egészségesnek vallja magát, és csak 5 százalékuk beszélt komolyabb egészségi problémákról.

A nagycsaládok helyzetének fontos indikátora az is, hogy milyen jövőt képzelnek el gyermekeik számára. A szülők viszonylag alacsony iskolázottsága ellenére a családok relatív többsége (33 százalék) értelmiségi pályát szán a gyerekeinek. Egynegyedüknek (24 százalék) sokkal visszafogottabb elképzelései vannak, mondván, hogy mindegy, mi lesz a gyerekek foglalkozása, csak legyen munkájuk, 23 százalék pedig szakmunkás végzettséget képzel el gyerekeinek. A válaszadók 13 százaléka irodistának, szellemi munkásnak szánja a gyereket. Mindössze 5 százalékuk gondolkodik abban, hogy a gyerekéből vállalkozó lesz, 5 százalék pedig azt szeretné, ha a gyereke külföldön dolgozna. Ezekkel a jövőbeli elképzelésekkel kapcsolatban a szülők kicsit bizonytalanok, hiszen egynegyedük úgy gondolja, hogy a gyerekekkel kapcsolatos elképzeléseik nem fognak megvalósulni.

2.4 A családok tipológiája

A három vagy több gyereket nevelő családok életében az egyik legfontosabb kérdés, hogy a rendelkezésre álló eszközök beruházásával mekkora erőforrásokat tudnak mozgósítani annak érdekében, hogy a gyermekeiket konvertálható tőkékkel lássák el, amelyek aztán sikeres karriert biztosítanak a számukra. Kérdőívünkben három fontos dimenzió mentén próbáltuk feltérképezni azt, hogy mennyire sikerül a gyermekeiket a kor követelményeinek megfelelő körülmények között nevelni. Az egyik dimenzió a gyerekek tanulását, a világban való tájékozódását biztosító eszközök meglétét vizsgálta.¹ Ennek során arra voltunk kíváncsiak, hogy a gyerekeknek van-e íróasztaluk, ahol munkájukat végezhetik, van-e a családban számítógép, illetve internet hozzáférés, és van-e a gyerekeknek mobiltelefonjuk.² A másik dimenziót a gyerekek továbbtanulását segítő iskolán kívüli foglalkozások jelentették. Ide soroltuk a szakköröket, a sportfoglalkozásokat, valamint a nyelvi és zenei különórákat. Végül a harmadik dimenzió a gyerekek jólétét szolgáló lehetőségek előfordulását mérte, azaz arra voltunk kíváncsiak, hogy nyaraltak-e a gyerekek az elmúlt két évben.

1 Itt csak azokat a 18 évesnél fiatalabb gyerekeket vettük számításba, akiket a válaszadók nem minősítettek túl kicsinek ahhoz, hogy ilyen eszközöket használjanak.

2 A mobiltelefont a különféle felmérések az infokommunikációs eszközök közé sorolják, jóllehet csak a legmodernebb készülékek alkalmasak internet használatra. A gyerekek számára azonban a mobiltelefon presztízsnövelő eszköz is.

E három dimenzió együttesen négyfajta családi életminőséget, illetve stratégiát rajzolt ki.³

	nagyvárosi „elit”	kisvárosi „elit”	kisvárosi, falusi közép- réteg	depriváltak
a gyerekek tanulását, a világban való tájékozódását biztosító eszközök *	+	+	++	-
	0,3	0,3	1,2	-0,8
a gyerekek továbbtanulását segítő isko- lán kívüli foglalkozások**		++	-	--
	0,0	1,9	-0,1	-0,5
gyerekek jóllétét szolgáló lehetősé- gek***	++	+	-	-
	3,0	2,4	1,1	1,1

* Ezt a dimenziót egy főkomponenssel mértük, amelynek nagy értékei a magas fokú ellátottságot jelzik.

** Ezt a dimenziót is egy főkomponenssel mértük, amelynek nagy értékei azt jelzik, hogy a gyerekek számára biztosítottak a különórák látogatása

*** Ezt a dimenziót egy olyan mutatószám (index) méri, amelynek értékei 1-3 között mozognak. Az 1-es érték azt jelzi, hogy egyik gyerek sem volt nyaralni, a 3-as pedig azt, hogy mindegyik gyerek volt.

2. táblázat: A család életminőségét és stratégiáit jellemző típusok

Az első típusba azok a családok tartoznak, akik otthonukban biztosítanak bizonyos feltételeket a tanuláshoz, az iskolai szünetekben nyaralni is küldik/viszik a gyerekeiket, ám a kötelező iskolai foglalkozáson túl nem járattják a gyerekeket különórákra. Ezekben a családokban az egy főre jutó jövedelem a legmagasabb, ami csak egy viszonylagos jólétet jelent, hiszen az egy főre jutó átlagos jövedelem 51.000, az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem 60.000 forint. Nagyrésztük a gyerekeiknek értelmiségi pályát szán, és többségük biztos abban, hogy gyerekeiknek ez sikerülni is fog. A családok konszolidált körülmények között élnek, a szülők többségében együtt vannak, és iskolai végzettségük is viszonylag magas (38 százalékuk felsőfokú, 36 százalékuk középfokú végzettséggel rendelkezik). A családok többsége Budapesten, illetve nagyvárosban él, ami valószínűsíti, hogy a gyerekek számára jó színvonalú iskolát választanak, a különórák hiányának pedig az lehet a magyarázata, hogy az iskola a szervezett oktatás keretében biztosítja a továbbtanuláshoz szükséges tudástököket.

A második típusba tartozó családokban „aranyélete” van a gyerekeknek. Biztosítva van számukra az otthoni tanulás lehetősége, és az

3 A típusokat K-means klaszter segítségével hoztuk létre.

infokommunikációs eszközökkel való ellátottság is megfelelő. Az ide tartozó családok gyerekei nagy arányban vesznek részt az iskolán kívüli tanulást-sportolást segítő foglalkozásokon, és ha nem is minden évben és nem is minden gyerek számára, de a nyaralás lehetőségét is próbálják biztosítani számukra. Ebben a típusban is konszolidáltak a családi viszonyok, amennyiben a szülők együtt nevelik a gyerekeket. Ami az anyagi helyzetüket illeti, alig valamivel rosszabb az első típusba tartozóknál (az egy főre jutó átlagos jövedelem 50.000 forint, az egy fogyasztási egységre jutó pedig 59.000 forint). Ezek a családok is nagyrészt (42 százalék) értelmiségi pályára szánják a gyerekeiket, és több mint 80 százalékuk meg is van győződve arról, hogy a gyerekeiknek sikerül felsőfokú végzettséget szerezni. Ezek a családok az első típustól eltérően inkább kisvárosokban és falvakban laknak (53 százalék). Mivel ezeken a településeken az iskolaválasztás lehetősége kisebb, a szülők az iskola által nyújtott szolgáltatásokat a gyerekek különórára járatásával igyekeznek kibővíteni. Ezekben a családokban a legmagasabb a szülők iskolai végzettsége (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 47 százalék).

A harmadik típust kisvárosi-falusi középrétegnek nevezhetjük, hiszen otthonukban igyekeznek mindent biztosítani, ami kell a gyerekek tanulásához. Ugyanakkor a különórákat egyáltalán nem veszik igénybe, és nincs módjuk arra, hogy a gyerekeiket nyaralni küldjék, még kevésbé, hogy nyaralni vigyék. A teljes családok aránya, ahol az apa és az anya együtt neveli a gyerekeket, az ide tartozó családok esetében már valamivel kisebb, vagyis a családok egyötödében fordul elő, hogy csak az egyik szülő és a gyerekek alkotják a családot.

Az első két típushoz képest a jövedelmi viszonyok itt már szerényebbek, az egy főre jutó átlagos jövedelem 36.000 forint, a fogyasztási egységre jutó jövedelem pedig 42.000 forint. A gyerekek jövőjét illetően csak a családok egynegyede vélekedik úgy, hogy magasan kvalifikált értelmiségi lesz belőlük. A családok jelenlegi helyzetét is tükrözi az a tény, hogy amikor a gyerekek jövőjéről gondolkodnak, egyötödük meglegedne már azzal is, ha a gyerekeiknek lenne valamilyen munkája. A családok relatív többsége (mintegy 30 százalék) szakmunkásnak, illetve irodistának szánja a gyereket. Bármilyen visszafogottnak is mondhatók a gyerekek jövőjére vonatkozó elképzelések, még így is csak a szülők háromnegyede bíz abban, hogy ezek az elképzelések meg is valósulnak. Egyötödük Budapesten, egyötödük megyeszékhelyen, illetve kisebb városokban lakik, a relatív többség falusi lakos (38 százalék). A szülők iskolai tőkéje is szerényebbnek mondható, mint az első két típus esetében. Mindössze 10

százalékuknak van felsőfokú végzettsége, a nagy többség szakmunkás, illetve középfokú végzettséggel rendelkezik (67 százalék).

Végül a negyedik típusba a leghátrányosabb helyzetű családok tartoznak. Az otthonok rosszul felszereltek, a gyerekek nem járnak különórára, és nyaranta nincs mód arra, hogy ha csak rövid időre is, kiszakadjanak az otthoni környezetből. Hasonlóan a harmadik típusba tartozó családokhoz, itt is viszonylag gyakran (20 százalék) fordul elő, hogy csak az egyik szülő és a gyerekek alkotják a családot. Ezek a családok kifejezetten szegénynek mondhatók, hiszen az egy főre jutó átlagos jövedelem mindössze 29.000 forint, egy fogyasztási egységre pedig 31.000 forint jut. Amikor a gyerekek jövőjéről gondolkodnak, a relatív többség (30 százalék) csak arra vágyik, hogy legyen munkája a gyerekeknek, bármilyen munka legyen is az. A perspektíva szűkösségét mutatja, hogy a másik leggyakrabban (28 százalék) előforduló válasz az, hogy a gyerekekből szakmunkás lesz. Ráadásul ezek a pillanatnyi helyzet által behatárolt jövőképek is elég bizonytalanok, hiszen a szülők mindössze kétharmada biztos abban, hogy a gyerekek jövőjére vonatkozó elképzeléseik meg is valósulnak. A deprivált családok közel fele (48 százalék) falvakban lakik, a szülők iskolai végzettsége kifejezetten alacsonynak mondható, közel felük csak alafokú végzettséggel rendelkezik, és további 30 százalék rendelkezik szakmunkás végzettséggel.

A családok relatív többsége depriváltnak mondható (42 százalék). Az ellenpólust a nagyvárosi „elit” alkotja, e típus részesedése 30 százalék. A közbülső pozíciókat betöltő két típus közül a kisvárosi „elitbe” tartozik a családok 12 százaléka, a kisvárosi-falusi középrétegbe 16 százaléka. A nagycsaládosok esetében is szembevetendő az az éles szakadék, ami a társadalom felső rétegét elválasztja a legalsó deprivált csoporttól. Mint már a jövedelmi viszonyok esetében említettük, a gyereknevelés költségeinek nagy részét magának a családnak kell viselnie, így a mi esetünkben nem szabad egy valóságos elitre gondolnunk (lásd az egy főre, illetve egy fogyasztási egységre jutó jövedelemről mondottakat), viszont a deprivált csoportban tartozó családokról valóban elmondható, hogy igazi, emberhez méltatlan mélyszegénységben kénytelenek élni.

2.5 Családtámogatásokból való részesedés az elmúlt évben

Mindabból, amit eddig a nagycsaládok életszínvonaláról írtunk, egyértelműen következik, hogy e családok jórészenek égető szüksége van az állam által biztosított juttatásokra.

A kutatás célcsoportját illetően kitűnik, hogy leggyakrabban rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülnek a családok, és ezen belül is iskolai étkeztetést és tankönyvtámogatást kap a családok nagy része. Említésre méltó gyakorisággal fordul elő a lakásfenntartási támogatás, valamint az óvodáztatási és energiafelhasználási támogatás.

A kérdőívben felkínált 19 lehetséges támogatáshoz a különböző típusba tartozó családok eltérő mértékben jutottak hozzá. A 2000 nagycsaládos átlagosan az elmúlt évben 4,2- féle támogatásban részesült. Ahogy a nagyvárosi „elittől” a depriváltak felé haladunk, a kapott támogatások átlagos száma egyre növekszik.

A jobb helyzetben lévő családok (nagyvárosi és kisvárosi „elit”) többsége kevés számú támogatást kapott az elmúlt évben, a rosszabb helyzetben lévő kisvárosi-falusi középrétegbe és a deprivált rétegbe tartozó családok többsége viszont sokfajta támogatásban részesült. Az eredmény azt sugallja, hogy a szociálpolitikai támogatások jobban eléri az igazán rászorultakat, tehát ennyiben érvényesül egyfajta kiegyenlítő szerep.

A családok típusai és a kapott támogatások fajtái közötti összefüggés nem túlságosan erős ($\eta^2=0,26$), ez azonban nem jelenti feltétlenül, hogy a támogatási rendszer diszfunkcionálisan működik, hiszen az adatokból nem derül ki, hogy a támogatások milyen gyakran és mekkora összegben segítették a családokat.

Időskorúak járadéka	3
Foglalkoztatást helyettesítő támogatás	7
Rendszeres szociális segély	18
Ápolási díj	2
Átmeneti segély	16
Temetési segély	2
Közfogygyellátás	12
Lakásfenntartási támogatás	29
Házi segítségnyújtás (gyerek)	2
Egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság (TB)	31
Adósságkezelési szolgáltatás	2
Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény részeként	
iskolai étkeztetés	81
tankönyvtámogatás	85
Erzsébet Utalvány	44
Rendkívüli gyermekvédelmi támogatás	0
Óvodáztatási támogatás	22
Energiafelhasználási támogatás	22
Gyermektartásdíj megelőlegezése	2
Otthonteremtési támogatás	1

3. táblázat: A családhoz az érkező juttatások az elmúlt 1 évben, a juttatásban részesülő családok aránya (százalék)

Az a fajta kiegyenlítő szerep, amelyet ezeknek a támogatásoknak be kell tölteniük, viszonylag jól érvényesül a rendszeres szociális segély, az átmeneti segély, a közfogygyellátás, a lakásfenntartási támogatás és a rendkívüli gyerekvédelmi támogatás esetében. A rendelkezéseknek megfelelően az iskolai étkeztetésben, a tankönyvtámogatásban és az óvodáztatási támogatásban a jobb helyzetben lévő családok szinte ugyanolyan mértékben részesülnek, mint a legrosszabb helyzetben lévők. Az energiafelhasználási támogatás esetében a kiegyenlítő szerep éppen az ellenkezőjébe fordul: a jobb helyzetben lévő családok nagyobb arányban részesülnek ebből a támogatásból, mint a rosszabb helyzetben lévők.

2.6 A családban előforduló problémák, és a megoldásukhoz kapott segítség

A több gyermeket nevelő családok viszonyainak jellemzéséhez fontos megtudni, hogy milyen fajta problémákkal kell megküzdenie a családnak. A családok több mint fele (58 százalék) valamilyen anyagi természetű problémával (vagy állandó anyagi gondokkal, vagy adósságterhekkel, vagy mindkettővel) küszködik, egyötöd részükben (21 százalék) tartós egészségügyi problémák fordulnak elő. Sok családot (17 százalék) sújtanak a rossz lakáskörülmények és a megfelelő szakképzettség hiánya is (16 százalék).

Összességében a kérdezettek egyharmada egyetlen, a kérdőívben felsorolt problémáról sem nyilatkozta azt, hogy jelen lenne a családban. Ha a családokat érintő problémákat egyenként vesszük szemügyre, szinte lehetetlen mélyebb elemzést végezni, hiszen az egyes esetekhez tartozó előfordulások száma esetenként rendkívül kicsi. Így tehát a felmerülő problémákat csoportokba gyűjtöttük a következő módon. Egészségi problémának tekintettük a fogyatékossgot, a mentális és tartós egészségügyi problémákat. Anyagi-egzisztenciális problémák közé soroltuk az adósságterheket, a lakhatási nehézségeket, az állandó anyagi gondokat, a munkanélküliséget és a szakképzettség hiányát. Devianciával kapcsolatos problémának tekintettük a szenvedélybetegséget, az életvezetési problémákat, a fizikai veszélyeztetettséget, az iskolakerülést, a beilleszkedési nehézségeket és az elmagányosodást. A következő táblázat az adott problémátípusba tartozó előfordulások számát mutatja minden egyes családtípusra.

A nagyvárosi „elit” típusba tartozó családoktól a deprivált családokig haladva minden problémátípusra igaz, hogy egyre súlyosbodó helyzetet tapasztalhatunk. A deprivált családokban mind az egészségi, mind az egzisztenciális-anyagi problémák, mind a deviancia gyakrabban fordul elő, mint a jobb helyzetű családokban. A legnagyobb különbségeket az anyagi-egzisztenciális problémák mentén tapasztalhatjuk, de a deprivált életkörülmények kihatnak az egészségi állapotra, és gyakrabban járnak együtt különböző devianciákkal is.

	a családban jelenlévő egészségi problémák	a családban jelenlévő anyagi, egzisztenciális problémák	a családban jelenlévő devianciával kapcsolatos problémák
nagyvárosi „elit”	0,22	0,78	0,07
kisvárosi „elit”	0,22	0,82	0,04
kisvárosi-falusi középréteg	0,32	1,63	0,12
depriváltak	0,37	2,15	0,17
együtt	0,30	1,50	0,12

4. táblázat: A családban jelenlévő problémafajták előfordulása családtípusonként, átlagok⁴

A családok helyzetét az is befolyásolja, hogy mindazok a problémák, amelyekkel meg kell küzdeniük, vajon sürgős megoldást igényelnek-e, illetve hogy ezeket a gondokat egyáltalán megoldhatónak tekintik-e. Jóllehet a fogyatékoság csak a családok 5 százalékát érinti, értelemszerűen ebben az esetben a leggyakoribb (75 százalék), hogy a problémát megoldhatatlannak tartják a válaszadók. Ugyanígy gondolkodnak a valamivel gyakrabban előforduló (21 százalék) tartós egészségi problémáról és a ritkábban előforduló (3 százalék) mentális betegségekről, amelyeket a válaszadók nagy része (45, illetve 33 százalék) nem megoldható nehézségnek tekint. Legsürgetőbbnek az anyagi természetű problémák megoldását tekintik a válaszadók. Az állandó anyagi problémák megoldását 87 százalékuk, az adósságterhek felszámolását 77 százalékuk, a lakhatási nehézségeket 71 százalékuk tekinti olyanoknak, amelyet azonnal meg kellene oldani. Ugyancsak az anyagi nehézségek problémájához tartozik a munkanélküliség is, amely a családok 27 százalékát érinti, és ez az a probléma, amelynek a megoldását 81 százalékuk szeretné sürgősen megoldva látni. Az esetek többségében - nehéz körülmények között élő iskolaköteles gyerekek nevelését ellátó családokról lévén szó - az iskolakerülés is megjelenik problémaként (2 százalék). Az érintettek többsége (81 százalék) ezt is sürgősen megoldandó problémának tekinti, és senki nincs a válaszadók között, aki ezt megoldhatatlan ügyként kezelné.

4 Miután az egyes problémátípusokat különböző konkrét probléma összevonásával állítottuk elő, a táblázatban szereplő átlagok csak oszloponként hasonlíthatók össze, soronként nem.

A családok életét az anyagi és egészségi problémákon túl életvezetési problémák is nehezíthetik. Amennyiben a szenvedélybetegségeket, a beilleszkedési problémákat és az elmagányosodást is ilyennek tekintjük, azt kell mondanunk, hogy bár ezek a problémák összesen a családok 6 százalékát érintik, a megkérdezettek fele sürgősen megoldandónak tartja ezeket, és csak 17 százalékuk véli úgy, hogy az ilyen gondokra nincs megoldás. A rosszabb helyzetben lévő családok átlagosan több problémát tekintenek sürgősen megoldandónak, mint a jobb helyzetben lévők. Az adatokból azt szűrhetjük le, hogy a rosszabb helyzetben lévő családok több problémáról gondolják azt, hogy megoldhatatlanok. A jelenlévő egészségi problémák közül többet tartanak sürgősen megoldandónak a rosszabb helyzetben lévő családok, ám ami a problémák megoldhatóságát illeti, a jó helyzetben lévő családok e tekintetben valamivel pesszimistábbak, mint a rossz helyzetben lévők. Miután nem tudhatjuk, hogy az egészségi problémák közül az orvosilag kezelhetetlenek, illetve gyógyíthatók milyen arányban fordulnak elő az egyes családtípusokban, nem tudjuk megítélni, hogy a peremre szorult családokat valamiféle indokolatlan csodavárás segít-e túljutni a problémákon, vagy az ő esetükben valóban a kezelhető problémák vannak többségben. Ugyanez a trend érvényesül az anyagi problémák esetében is: minél rosszabb helyzetben van egy család, annál több jelenlévő egzisztenciális problémát tekint sürgősen megoldandónak, és annál kevesebről véli úgy, hogy az megoldhatatlan. Mivel ebben az esetben többé-kevésbé biztosak lehetünk abban, hogy a deprivált családok súlyosabb egzisztenciális gondokkal küszködnek, mint a jobb helyzetben lévők, az a tény, hogy mégis kisebb arányban tartják ezeket az anyagi problémákat megoldhatatlannak, arra utal, hogy a deprivált helyzetben élő családokban valamiféle nehezen indokolható optimizmus jelei mutatkoznak.

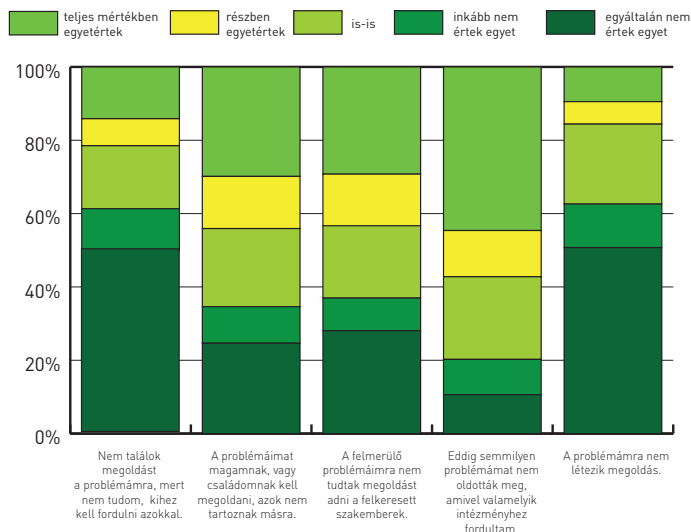
A devianciával összefüggő problémákkal összefüggésben is felsejlik a deprivált családok sajátos világlátása, amennyiben a jelenlévő deviáns problémák közül kevesebbet tartanak sürgősen kezelendőnek, mint a jobb helyzetben lévő családok. Jóllehet ebben az esetben nem lehetünk biztosak abban, hogy a deprivált családokat súlyosabb devianciák terhelik-e, így az sem feltétlenül igaz, hogy ezekben a családokban elfogadóbbak a devianciákkal szemben.

A családok problémáinak jellemzéséhez fontos adalék az is, hogy az érintettek mely problémát tekintik a legsúlyosabbnak. Az adatok azt mutatják, hogy semmiképpen sem a leggyakrabban előforduló problémákat. A szenvedélybetegség és az elmagányosodás bármennyire is kevés családban fordul elő, az érintettek számára a legsúlyosabb gondnak számít.

Ugyanakkor a sokakat érintő anyagi problémák (adósságterhek, munkanélküliség, állandó anyagi gond) jelentik a családok számára a legfenyegetőbb nehézséget. A családtagok egészségi állapotával összefüggő gondok súlyosan érintik a családokat, hiszen a tartós egészségi problémát (39 százalék), a fogyatékosságot (32 százalék), a mentális betegségeket (23 százalék) elég nagy arányban tekintik a család életét nehezítő legsúlyosabb problémának.

A különböző típusokba tartozó családok közül a nagyvárosi „elit” mutatja a legnagyobb „problémaérzékenységet”. Ez azt jelenti, hogy akár egészségi, akár egzisztenciális-anyagi, akár a devianciával kapcsolatos problémák merülnek fel ezekben a családokban, ők azok, akik a legnagyobb arányban hajlanak arra, hogy az adott problémát a legsúlyosabbnak minősítsék. Úgy tűnik, hogy a különböző családtípusok problémapercepciója nagyon is különbözik egymástól. Jóllehet a rosszabb helyzetben lévők több jelenlévő problémáról panaszkodnak, de azok megoldhatóságát tekintve optimistábbak, mint a jó helyzetben lévő családok. A legkedvezőbb helyzetben lévő családok viszont a náluk jelentkező kevesebb számú problémát hajlamosak súlyosnak tekinteni.

A családot érintő gondok megoldásával kapcsolatban több állítást is minősítésre kínált a kutatás. Az ezekkel való egyetértés mértékét szemlélteti a következő ábra.

*Az állítások közül négy a megoldás nehézségeire utalt, egy pedig arra, hogy a szakemberek érdemi segítséget nyújtottak. Az ábra könnyebb áttekinthetősége érdekében ezt a pozitív tartalmú állítást a válaszokkal együtt beforgattuk, így minden item a megoldatlanság okaira utal.

3. ábra: A problémák megoldásával kapcsolatos vélekedések, százalék

A legelfogadottabb (56 százalék) állítás (lásd az ábra alatti megjegyzést) az, amely szerint eddig egyetlen felmerülő problémát sem oldott meg az intézmény. A válaszadók közel fele (46 százalék) úgy véli, hogy a problémákat önmagának vagy a családjának kell megoldani, és ugyanilyen arányban értenek egyet azzal is, hogy a felkeresett szakemberek nem találtak megoldást a problémáikra. Viszonylag ritkán fordul elő az információhiány, hiszen mindössze 21 százalék azok aránya, akik nem tudják, hogy kihez kell fordulni megoldásért. Egyáltalán nem jellemző ugyanakkor a válaszadókra a teljes pesszimizmus, hiszen csak 15 százalékuk véli úgy, hogy a problémákra nem létezik megoldás.

Ha a legsúlyosabbnak minősülő nehézségek megoldhatóságával kapcsolatos álláspontokat családtípusonként vesszük szemügyre, ismét figyelemre méltó különbségeket tapasztalhatunk. Az információhiányra való hivatkozás a rosszabb helyzetben lévő családok felé haladva egyre nagyobb arányban fordul elő. Az az álláspont, amely szerint az embernek saját magának kell a problémáit megoldania, azokban a családokban örvend viszonylagos elfogadottságnak, amely családokban inkább rendelkezésre állnak azok az erőforrások, amelyekkel a bajokra orvoslást lehet találni.

Az ügyintézésben való járatosság, az a képesség, amellyel a szakembereket rá lehet venni arra, hogy oldják meg az eléjük kerülő problémát, inkább a jobb helyzetű családokra jellemző. Ennek megfelelően a kedvezőbb helyzetű családok gyakrabban érzik úgy, hogy minden eddig felmerülő problémáikat megoldották az illetékes intézmények. Azok a válaszok, amelyek szerint a problémára nincs megoldás, a deprivált családok esetében fordul elő a leggyakrabban.

A megoldatlanság okait szemlélteti a következő táblázat.

	igaz	nem igaz	nt/nv
Egyes problémáimra nem tudtam megoldást találni a településemen.	40	58	2
Az utazási költségek miatt egyes problémáimra nem is keresek megoldást.	15	83	2
A hosszú várakozás miatt nem minden problémámmal fordulok segítségért.	18	80	2

5. táblázat: A problémák megoldatlanságának az okai, százalék

Leggyakrabban a települési egyenlőtlenségekből fakadó okra hivatkoznak a válaszadók, úgy vélik ugyanis, hogy azért nem sikerült a problémájukat megoldani, mert a lakóhelyükön nem tudtak segítséget kapni. Az utazási költségek és a hosszú várakozás az esetek kis részében szerepelt olyan okként, amely a segítségnyújtás elmaradásáért felelős. Mivel a családtípusok különbözőképpen helyezkednek el a települési lejtőn, értelemszerűen a rossz helyzetben lévő családok gyakrabban hivatkoznak arra, hogy a lakóhelyükön nem találtak megoldást, illetve hogy a magas utazási költségek akadályt jelentettek. A hosszú várakozási időt a jobb helyzetben lévő családoknak az esetek többségében sikerült lerövidíteniük, míg a deprivált családok ezzel az akadállyal sem tudtak sikerrel megküzdeni.

Összességében elmondhatjuk, hogy a jobb helyzetben lévő családok értelemszerűen kevesebb problémával küszködnek, és birtokában vannak mindazon készségeknek, amelyekkel problémáikra legalább részben megoldást tudnak találni.

2.7 A család szükségletei, a támogatások forrásai és fajtái

Az eddig bemutatott kép azt tükrözi, hogy a három vagy többgyerekes családoknak sok problémával kell megküzdeniük, és a helyzetük normalizálása vagy javítása érdekében sokfajta szolgáltatásra lehet igényük. A családok ilyenén igényeit a következő táblázat szemlélteti.

	szükség van rá, és kap segítséget	szükség van rá, és nem kap segítséget	nincs szükségére	nem tudja, nem válaszol
a szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatásra	28	15	56	1
jogi tanácsadásra	7	6	87	1
nevelési tanácsadásra	10	2	88	1
egészségügyi tanácsadásra	16	2	81	1
betegségeket megelőző tanácsadásra	9	1	89	1
testi vagy értelmi fogyatékosok fejlesztésére	3	1	96	1
munkaközvetítésre	7	16	76	1
pénzügyi tanácsadásra	4	6	90	1
hivatalos dokumentumok értelmezésében, kitöltésében való segítségre	8	3	88	1
ügyműködésben való segítségnyújtásra	9	4	87	1
segítségre a tanulásban	5	2	93	1
segítségre otthoni tevékenység ellátásában [pl.: főzés, takarítás]	6	1	93	1
vásárlásban nyújtott segítségre	5	1	94	1
nappali felügyeletre	4	1	94	1
lakhatási problémák megoldására	2	7	90	1
segítségre a lakáson kívüli közlekedésben	1	1	98	1
orvoshoz, kórházba való szállításra	2	1	97	0

6. táblázat: A szükségletekkel kapcsolatos igények, százalék

A családok túlnyomó többségének ezekre nincs szüksége, vagy nem ezekre a segítségnyújtásokra van szüksége. Egyetlen kivétel a szociális ellátásokkal kapcsolatos tájékoztatás, amelyre 44 százalékban választották azt, hogy szükségük van rá. Ezen igények kielégítésére a többség kap is segítséget, azonban a családok 15 százaléka úgy nyilatkozott, hogy bár szüksége lenne ilyen tájékoztatásra, ezt nem kapja meg. Említésre méltó még a munkaközvetítésre való igény. A családok 24 százaléka szeretne segítséget kapni a munkaerőpiacra való belépésre, de többségük (az összes család 16 százaléka, a munkaközvetítést igénylő családok kétharmada) nem kap ehhez támogatást. Viszonylag jól ellátottnak tekinthetők azok a családok, akiknek egészségügyi, illetve nevelési tanácsadásra van szükségük.

Jóllehet az ilyen típusú segítségre a családok alig több mint 10 százaléka van rászorulva, úgy látják, hogy e téren gondoskodnak róluk a megfelelő intézmények.

Összességében elmondható, hogy a családok közel fele (49 százalék) kap valamilyen segítséget. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a családok harmadának (34 százalék) a felsoroltak közül szüksége lenne egy vagy több segítségre, de nem jut hozzá. A családok több mint egyharmada (35 százalék) mindegyik felsorolt segítségnyújtásról úgy nyilatkozott, hogy arra nincs szüksége.⁵

Az eddigiek alapján azt gondolhatnánk, hogy minél rosszabb helyzetben van egy család, annál többféle szolgáltatásra tart igényt.⁶ Amikor azonban azt vizsgáljuk, hogy az egyes segítségnyújtási típusok közül melyikre van szüksége az egyes családtípusokba tartozóknak, ennél jóval differenciáltabb képet kapunk. Bizonyos megszorításokkal érvényesülni látszik az a trend, hogy a deprivált családok várják el a legtöbb segítséget. Ám a mindennapi életvitelhez nyújtott segítségformákra az ő esetükben valamivel kisebb igény mutatkozik, mint a legjobb helyzetű családokban. A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok – mint láttuk – sok információval rendelkeznek a hatékony ügyintézésre vonatkozóan, de ennek ellenére ők és a kisvárosi középrétegbe tartozók tartanak a leginkább igényt a szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatásra. Valószínűleg ennek a jól informáltságnak is köszönhető, hogy a napi életvitelt is megkönnyítő szolgáltatásokat e két típusba tartozó családok valamivel gyakrabban veszik igénybe. Az egészségügyi – nevelési tanácsadás terén viszont nincs különbség a családtípusok között. Az anyagi helyzet romlásával párhuzamosan növekszik a családok igénye az anyagi-egzisztenciális problémák megoldásában nyújtott segítségre.

5 Mivel egy-egy család többfajta szükségletet is megjelölhetett, és ezen szükségletek között van olyan is, amelynek kielégítéséhez kap segítséget, és olyan is, amelyhez nem, az említett három százalék összege nagyobb 100 százaléknál.

6 A családok szükségleteinek felmérésére szolgáló 17 itemet négy csoportra vontuk össze. Ezek a következők: tájékoztatás (ide tartozik a szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatás, jogi tanácsadás, hivatalos dokumentumok értelmezésében, kitöltésében való segítség), segítség a mindennapi életben (segítség önмага ellátásában (pl.: fürdés, öltözködés, hajmosás), segítség otthoni tevékenység ellátásában (pl.: főzés, takarítás), vásárlásban nyújtott segítség, éjszakai felügyelet (idős), nappali felügyelet (idős), segítség a lakáson kívüli közlekedésben, orvoshoz, kórházba való szállítás, hideg és/vagy meleg étel biztosítása), egészségi-lelki tanácsadás (nevelési tanácsadás, egészségügyi tanácsadás, testi vagy értelmi fogyatékosok fejlesztése) és egzisztenciális problémák leküzdésére nyújtott segítség (munkaközvetítés, pénzügyi tanácsadás, lakhatási problémák megoldása).

A felmerülő igények közül mindegyik családtípus esetében az egészségügyi tanácsadás területén kapják a családok a legnagyobb arányban a megfelelő segítséget, de a mindennapi életvitel megkönnyítésére irányuló (jóval kisebb mértékű) igények kielégítésére is nagyrészt hozzájutnak a megfelelő szolgáltatásokhoz. Valamivel mérsékeltőbb a tájékoztatással kapcsolatos igények kielégítése. Bármennyire különböző volt is az anyagi-egzisztenciális problémák jelentkezése a különböző családtípusokban, a tipológiától függetlenül az ezzel kapcsolatos szükségletek kielégítéséhez csak igen kis részben kapnak támogatást.

A következő fontos kérdés, hogy a családok honnan kapják a segítséget. A kutatásba bevont 2000 család közül mintegy 1000 család részesül segítségben. A nevesített 17 fajta szükségletre összességében 1217 forrásból érkezik valamilyen fajta támogatás. Összesen 38 olyan válaszadót találtunk, aki annak ellenére, hogy úgy nyilatkozott, szüksége van segítségre és azt meg is kapja, nem jelölte meg a forrást, ahonnan a segítség érkezik. Egyébként a rászoruló és támogatott családok közel kétharmada 1-2 forrásból kap segítséget, de olyan család is akad (10 család), amelyik nagyon sok szükségletet jelölt, és ezekhez 10-nél több forrásból kap támogatást.

A segítség fő forrását az állam, illetve az önkormányzatok jelentik, és sok esetben támaszkodnak a családok a rokonságra is. A civil szervezetek és az egyházak szerepe viszonylag kismértékű. Az intézményes segítség leggyakrabban a szociális ellátásokkal kapcsolatos tájékoztatásban nyilvánul meg. Víznyomlag sűrűn fordul elő intézményes segítség a munkaközvetítésben, a nevelési tanácsadásban és az egészségügyi tanácsadásban akár általában vett tanácsokról, akár kifejezetten betegségeket megelőző felvilágosításról van szó. Azt is vizsgáltuk, hogy azok a családok, akik hozzájutottak valamilyen segítséghez, az egyes szolgáltatástípusokból átlagosan hány fajta szolgáltatást kaptak, illetve, hogy a nyújtott segítségekből hány százalékkal részesednek az állami-, önkormányzati-, és egyházi intézmények. Összességében kijelenthető, hogy a családok által átlagosan igénybe vett segítségfajták száma nem különbözik lényegesen, a rosszabb helyzetben lévő családoknak nyújtott segítségfajták átlagos száma pedig nem haladja meg a jobb helyzetben lévőkéét. Jóllehet arról nincs információ, hogy az egyes segítségfajták milyen gyakran jutnak el a rászorulókhöz, az mindenképpen megállapítható, hogy a legrászorultabbak kevesebb segítségfajtaához jutnak hozzá, mint a jobb helyzetben lévőék. Ez a mutatószám tehát nem támasztja alá a segítségfajták társadalmi kompenzációs szerepét.

A két jobb helyzetben lévő típusba tartozó családok mind a tájékoztatás, mind a mindennapi élet megkönnyítésére hivatott szolgáltatásokat inkább a magánszférából kapják, ami egyfelől azt jelzi, hogy a jól informáltság eléréséhez nem feltétlenül intézményes segítséget vesznek igénybe, hanem a családot és a baráti kört. A rosszabb helyzetben lévő családok ismeretségi köre kevésbé alkalmas a szükséges információk elérését segíteni, ezért ezek a családok e tekintetben is inkább az intézményes segítséget veszik igénybe. Ugyanez mondható el a mindennapi élet könnyítését szolgáló szolgáltatásokra is, amelyeket a deprivált családok környezete nem tud biztosítani. Ezért ők inkább az intézményes támogatásra szorulanak.

Az egészségügyi-nevelési tanácsadás esetében is érvényes az előbb említett trend, nevezetesen, hogy a rossz helyzetben lévő családok környezete kevésbé alkalmas az ilyen típusú segítség nyújtására. Ezért ezek a családok inkább az intézményekre támaszkodnak. A vártnak megfelelően alakul az anyagi problémák megoldását segítő szolgáltatásokban az intézményes segítségnyújtás részesedése: minél rosszabb helyzetű a család, annál inkább az intézményes segítség a bajok csökkentésének az eszköze.

A következőkben azt a kérdést járjuk körbe, hogy az intézményes (állami, önkormányzati, civil szervezeti, egyházi) segítségnyújtások milyen formában érkeznek a rászoruló családokhoz. Összességében 1200-nál valamivel több intézményes segítség érkezett a családokhoz, és ezek – mivel egy-egy szükséglet kielégítésére több intézmény is vállalkozott – több mint másfélszer (1647) fajta segítséget testesítenek meg. Leggyakrabban a családsegítő közreműködéséről van szó, de majdnem ilyen gyakran fordul elő pénzbeli segítség, illetve a támogató szolgáltatás igénybevétele. Mivel itt legalább háromgyerekes családokról van szó, értelemszerűen a szociális étkeztetés viszonylag gyakran előfordul. A gyermekjóléti szolgáltatást összesen alig több mint 100 esetben nevezték meg, és még ennél is ritkábban fordult elő a gyerekek napközbeni ellátásának említése. A falugondnok szerepe ebből a szempontból elhanyagolható, és mindössze 9 olyan család fordult elő, ahol a probléma megoldása csak úgy történhetett, hogy valamelyik családtag elkerült a családból. Az egyéb válaszok viszonylag magas száma annak köszönhető, hogy az egészségügyi kérdésekben kapott támogatást orvostól, illetve védőnőtől kapják, munkaközvetítésért pedig a munkaközvetítő irodákhoz fordulnak, és az ilyen fajta segítséget a kérdőív nem nevesítette.

A családtípusok nem csak abban különböznek, hogy milyen és hány fajta intézményes segítséghez jutnak, hanem abban is, hogy ezek a szolgáltatások milyen forrásból származnak.

	nagyvárosi „elit”	kisvárosi „elit”	kisvárosi -falusi középréteg	depriváltak
pénzbeli	25%	32%	31%	29%
falugondnok	3%	0%	2%	2%
szociális étkeztetés	7%	3%	16%	13%
családsegítés	30%	18%	19%	24%
támogató szolgáltatás	18%	29%	19%	19%
gyermekjóléti szolgáltatás	9%	8%	10%	6%
napközi	8%	10%	3%	7%
családtag elkerült	0%	0%	0%	1%
összesen	100%	100%	100%	100%

7. táblázat: Az intézményes segítségnyújtások forrásai családtípusok szerint, százalék

A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok a többiekhez képest a családsegítést, mint intézményes szolgáltatást sokkal gyakrabban veszik igénybe. A kisvárosi „elit” számára a támogató szolgáltatás a relatíve leggyakoribb támogatási forrás, de az átlagosnál valamivel gyakoribb a pénzbeli támogatás és a napközi igénybevétele. A kisvárosi-falusi középrétegbe tartozó családok is a többiekhez képest valamivel gyakrabban jutnak intézményes pénzbeli támogatáshoz, és a szociális étkeztetés igénybe vétele is gyakori. A legrosszabb helyzetben lévő családok esetében egyik intézményes segítségnyújtási forrás sem tűnik ki a többiekhez viszonyítva nagyobb gyakorisággal. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek az információk maguktól a kérdezettektől származnak, és mivel tudjuk, hogy a deprivált családok képviselői a legkevésbé iskolázottak, így megkockáztatható az a feltételezés, hogy válaszaik nem tükrözik pontosan a hozzájuk eljutó segítségfajták cizellált megkülönböztetését (mindössze a szociális étkeztetést említették a két jobb helyzetű típushoz képest valamivel gyakrabban).

A családok által igénybe vett több mint másfélszer intézményes segítségfajta több mint kétharmadát minősítették a válaszadók annak fényében, hogy az adott támogatás teljes mértékben, részben vagy egyáltalán nem segített. A kutatás adatai szerint összességében az intézményes segítség legalább részben megoldották a problémát. Azok a válaszok, amelyek arra utalnak, hogy az adott támogatás egyáltalán nem oldott meg semmit,

elenyésző számban jelentkeznek, mindössze 38 ilyen válasz született. Az összes minősítést tartalmazó válaszok 13 százaléka bizonytalanságot, illetve a választól való elzárkózást fejez ki. Ha megkockáztatjuk, hogy az ilyen válaszok mögött is lehet valamiféle elégedetlenségi mozzanat, akkor is azt mondhatjuk, hogy az igénybe vett intézményes támogatások több mint 80 százaléka célt ért, és legalább részben megoldotta az adott problémát.

A következő táblázat a bizonytalan válaszokat nem számítva csak az érdemi válaszokat tükrözi, amiből azt láthatjuk, hogy az egyes intézményes segítségék mennyire voltak képesek az adott problémát kezelni.

8. táblázat: Az intézményes segítség megítélése a segítségék fajtája szerint,

	teljes mértékben segített	részben segített	egyáltalán nem segített
a szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatásra	40	59	1
jogi tanácsadásra	45	48	7
nevelési tanácsadásra	47	49	4
egészségügyi tanácsadásra	55	41	4
betegségeket megelőző tanácsadásra	54	42	4
testi vagy értelmi fogyatékosok fejlesztésére	40	60	0
munkaközvetítésre	19	61	20
pénzügyi tanácsadásra	40	47	13
hivatalos dokumentumok értelmezésében, kitöltésében való segítségre	65	35	0
ügyintézésben való segítségnyújtásra	63	35	2
segítségre a tanulásban	64	36	0
segítségre otthoni tevékenység ellátásában (pl.: főzés, takarítás)	0	100	0
vásárlásban nyújtott segítségre	0	0	0
nappali felügyeletre	67	33	0
lakhatási problémák megoldására	24	72	4
segítségre a lakáson kívüli közlekedésben	50	50	0
orvoshoz, kórházba való szállításra	58	42	0
együtt	41	55	4

csak az érdemi válaszok szerint megoszlás, százalék

Leginkább a munkához jutás elősegítésében és a pénzügyi tanácsadásban maradt sikertelen az intézményes segítség, de minden más segítségformában inkább az elégedettség dominál. Az intézményes segítség leghatékonyabbnak a gyerekekkel kapcsolatos problémák megoldásában bizonyult. Ide soroljuk a tanulásban való segítséget, a nappali felügyeletet, a közlekedési problémák megoldását, de az egészségügyi és nevelési tanácsadást is. Ugyancsak nagyfokú elégedettséget váltott ki az ügyintézésben és a hivatalos dokumentumok kitöltésében nyújtott segítség is.

A különböző szolgáltatásfajták hatékonyságának megítélése eltérő az egyes családtípusokban. A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok teljesen elégedettek az egészségügyi tanácsadás és a napi életvitel megkönnyítésére szolgáló intézményes segítségekkel. A tájékoztatással való szolgáltatások viszont csak részben elégítik ki az igényeiket. Legkevesbé az anyagi-egzisztenciális problémák megoldását segítő intézményes szolgáltatásokat ítélik hatékonnak.

A kisvárosi „elithez” tartozó családok esetében csak a tájékoztatással és az egészségügyi tanácsadással kapcsolatos szolgáltatások megítélése elemezhető. Mindkét intézményes segítségfajta mérsékelt megelégedésükre szolgál.

A kisvárosi-falusi középrétegbe tartozó családok is az egészségügyi tanácsadással kapcsolatos szolgáltatásokat ítélik meg a legpozitívabban, de véleményük minden segítségfajtával kapcsolatban több elégedetlenséget tükröz, mint a nagyvárosi, illetve kisvárosi „elitbe” tartozó családok esetében. Ezt még hangsúlyosabbá teszi, hogy a tájékoztatást segítő intézményes szolgáltatásokkal éppen annyira elégedetlenek, mint a deprivált családok képviselői.

A deprivált családok esetében a leghatékonyabb intézményes segítségnek a mindennapi életvitelt segítő szolgáltatások bizonyultak, és körükben a legnagyobb elégedetlenséget az anyagi-egzisztenciális problémák megoldására irányuló segítségek váltották ki.

Természetesen az is fontos kérdés, hogy az intézményes segítségek azon formái, amelyekkel a családok szükségleteinek próbálnak megfelelni, mennyire hatékonyak, azaz teljes egészében, vagy csak részben oldják meg az adott problémát, vagy egyáltalán nem segítenek semmit.

	teljes mértékben segített	részben segített	nem segített
pénzbeli	34%	63%	3%
falugondnok	51%	46%	3%
szociális étkeztetés	31%	68%	1%
családsegítés	43%	53%	4%
támogató szolgáltatás	43%	52%	4%
gyermekjóléti szolgáltatás	41%	54%	5%
napközi	13%	87%	0%
családtag elkerült*	75%	25%	0%
egyéb	58%	36%	6%
Együtt	41%	55%	4%

* A túl kicsi elemszám (N=8) miatt a százalékos adatok nem használhatók

9. táblázat: Intézményes segítségformák hatékonyságának megítélése, százalék

Úgy tűnik, hogy minden intézményes segítségforma legalább részben megoldotta a család adott problémáját. Azok a családok, amelyek megtalálták azokat az intézményeket, ahonnan segítséget kérhettek, és sikerült olyan segítségformát igényelniük, amely adekvát volt a probléma kezelésére, viszonylag elégedettek a támogatással.

Érdemes megvizsgálnunk, hogy az egyes segítségforrásokat hogyan ítélik meg a különböző típusokhoz tartozó családok képviselői.

A pénzbeli intézményes segítségnyújtások esetében egyértelmű, hogy a nagyvárosi „elithez” tartozó családok véleménye a legkedvezőbb, és ahogy a rosszabb helyzetű családok felé haladunk, a megítélések egyre több elégedetlenség-mozzanatot tartalmaznak. A falugondnok esetében az eset-számok nem teszik lehetővé a részletes elemzést. A szociális étkeztetéssel kapcsolatos megítélések azt tükrözik, hogy a családok csak részben tekintik hatékonynak ezt a szolgáltatást. A családsegítés megint csak a nagyvárosi „elitbe” tartozók véleménye szerint nevezhető hatékonynak, a másik három családtípusba tartozók véleménye kedvezőtlenebb. Különösen a kisvárosi „elitbe” tartozó családok fogalmaztak meg fenntartásokat. A támogató szolgáltatást illetően a jobb helyzetű családok véleményei inkább

elégedettséget tükröznek, a deprivált családok képviselői viszont úgy vélik, hogy ez a fajta segítség csak részben oldotta meg a problémáikat. A gyermekjóléti szolgáltatás a kisvárosi „elite” tartozó családok körében váltotta ki a legnagyobb elégedettséget. A nagyvárosi „elit” családjai kevésbé pozitív vélekedést fogalmaztak meg. A kisvárosi-falusi középréteg még ennél is több fenntartást nyilvánított, míg a deprivált családok közel háromnegyede úgy ítélte meg, hogy a szolgáltatás csak részben orvosolta az ilyen jellegű problémáikat.

Az egyéb, nem nevesített segítségi intézményformák megítélése is a deprivált családok körében a legrosszabb.

Összességében elmondható, hogy az intézményes szolgáltatások megítélése alapján véve kedvező, hiszen még a legrosszabb helyzetben lévő deprivált családok többsége is (96 százalék) úgy véli, hogy a segítség legalább részben megoldotta a problémáikat.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg azokról a családokról (az összes család 15 százaléka), ahol szükség lenne segítségre, de valamilyen okból ez a segítség nem jutott el hozzájuk. Leginkább a munkaközvetítésben és a szociális támogatásoknál fordul elő, hogy az érintett családok úgy érzik, nem kaptak megfelelő segítséget. Míg a munkaközvetítéssel kapcsolatos segítség elmaradása elsősorban annak tudható be, hogy a közvetítő irodák a lakóhelyen nem érhetők el, illetve az érintett családtag nem tudja megfelelő gyakorisággal felkeresni az irodát, addig a szociális ellátásokkal kapcsolatos elégedetlenség az alulinformáltság miatt következik be.

Megoldatlan lakhatási problémát jelzett a családok mintegy hét százaléka, míg az érintett válaszadók úgy látják, hogy a segítség elmaradása elsősorban annak köszönhető, hogy nem jogosult a család jobb vagy nagyobb lakásra. De a segítség elmaradását sokan azzal is indokolják, hogy nem ismerik a lehetőségeket. Valamivel kevesebbszer fordul elő, hogy a szükséges jogi, illetve pénzügyi tanácsadást nem kapta meg a család. Ezekben az esetekben is elsősorban a nehéz elérhetőség, illetve az információhiány játszik szerepet.

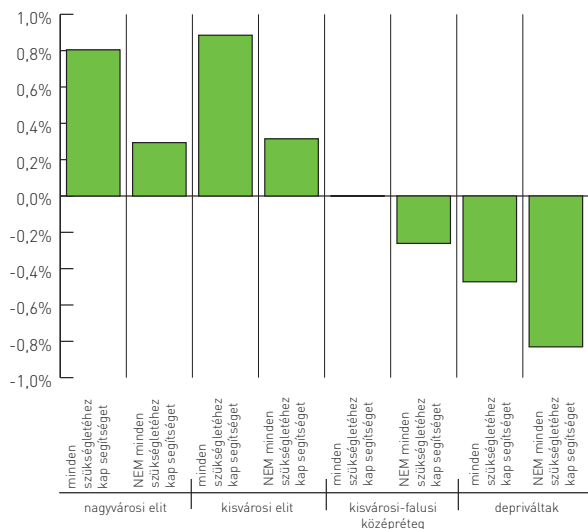
Azt is vizsgáltuk, hogy a különböző típusú családok mivel magyarázzák, hogy nem kaptak segítséget, holott szükségük volna rá.

Mind a négy családtípus mintegy fele valamilyen értelemben információhiányra hivatkozik (nem ismeri az adott szolgáltatást, nem tudja, hogyan kell igényelni, nem tudja, hogy miért nem jutott hozzá az adott

segítségfajtához), ami magyarázattal szolgál arra, hogy miért nem kapott segítséget, amikor szüksége lett volna rá.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ha csak azokat a családokat vizsgáljuk, akiknek nem sikerül minden felmerülő szükségletükre segítséget kapni, sokkal kevésbé különböznek egymástól az egyes családtípusba tartozók, mint ahogy eddig tapasztaltuk. Ahhoz, hogy a különböző családtípusok közti hasonlóságot megértsük, érdemes egy státusváltozót alkotni. A státusváltozó egy főkomponens, amelyet a családfő iskolai végzettségéből, a család egy főre eső átlagos jövedelméből, illetve a lakáskörülményeket mérő indexből hoztuk létre. A főkomponens negatív értékei alacsony státust (rossz lakáskörülményeket, alacsony iskolai végzettséget és rossz anyagi viszonyokat) jelent. A pozitív értékek magas státust (magasabb iskolai végzettséget, jobb lakáskörülményeket és jobb anyagi helyzetet) jeleznek.

Ha összehasonlítjuk az egyes családtípusokon belül azokat, akik minden felmerülő szükségletükre kapnak segítséget, illetve azokat, akik hiányt szenvednek bizonyos szükségleteik kielégítésében, akkor a státusbéli különbségeket megvizsgálhatjuk a következő ábra segítségével.

4. ábra: Státuskülönbségek az egyes családtípusokon belül aszerint, hogy minden szükséglet kielégítésére kapnak-e segítséget vagy sem, főkomponensszór-átlagok

Az ábrából jól látszik, hogy minden egyes családtípusra igaz, hogy a jobb érdekérvényesítési képességgel rendelkező családok (tehát azok, akik minden szükségletük kielégítéséhez tudnak segítséget szerezni) magasabb státusúak. Valószínűleg közelebb járunk az ok-okozati viszonyok helyes definiálásához, ha fordítva fogalmazunk: minden egyes családtípusra igaz, hogy a magasabb státusúak jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Ez a rejtett összefüggés a magyarázata annak, hogy a rossz érdek-érvényesítési képességgel rendelkező különféle családtípusba tartozók között a megszokotthoz képest kisebb különbségeket találtunk.

Mindebből úgy tűnik, hogy a szociálpolitikai támogatások célba juttatásának fontos feltétele a hatékony információ-áramoltatás. A különféle támogatások, szolgáltatások igénybe vételének elengedhetetlen feltétele, hogy az érdekelt családok minél pontosabb információkkal rendelkezzenek a lehetőségekről. A lehetséges információ-források igénybe vétele a következő vizsgált kérdésünk.

A gyermekes családok leggyakrabban családtagoktól, ismerősöktől értesülnek a szolgáltatások igénybe vételének lehetőségeiről, és ezt az információforrást tartják a legfontosabbnak. Gyakran tájékozódnak az internet segítségével, a helyi médiából és az önkormányzat ügyfélszolgálatánál. Ezeket többé-kevésbé hasznos információszerzési lehetőségként tartják számon. Közel harmaduk a velük személyes kapcsolatba kerülő szakembertől kapnak tájékoztatást, és az így tájékozódók szinte mindegyike hasznosnak tartja ezt a tájékozási formát. Ritkán kapnak információt a kisebbségi önkormányzatoktól, az egyházaktól, és nagyon kevesen járnak lakossági fórumokra, tájékoztató előadásokra. Összességében elmondható, hogy ha valamely információforrást igénybe vesznek a családok, akkor az ott szerzett információkat többségük hasznosnak is tartja.

A legalább 3 gyermeket nevelő családok között, bármilyen szerény anyagi körülmények között is élnek, viszonylag ritka, hogy valamelyik idősebb családtag bentlakásos intézménybe került. Mindössze 40 olyan családot találtunk, ahonnan valamelyik felnőtt családtag ilyen intézménybe lett elhelyezve.

A negyven család között tizennégy olyat találtunk, ahol a családtag időse kora miatt került idősek otthonába, és 8-8 olyat, ahol a családból való kikerülés oka pszichiátriai, illetve szenvedélybetegség volt. Három családból a fogyatékos családtag került intézetbe, hajléktalanná lett egy család tagja, együttélési problémák következtében egyetlen egy családtag került el. Öt család esetében a kikerülés okát nem ismerjük. Ahogy a jó helyzetű

családoktól a depriváltak felé haladunk, úgy válik egyre gyakoribbá, hogy a család problémája úgy oldódott meg, hogy a család valamelyik felnőtt tagja bentlakásos intézménybe került.

Rendkívül ritka esetnek számít az is, hogy egy tizennyolc évnél fiatalabb családtag elkerült a családból. Ez összességében harminckét családot érint. Többségük (14 fő) különleges gyermekotthonban van, hatan gyermekotthonban, négyen nevelőszülőkhöz kerültek, öten átmeneti otthonban tartózkodnak, és egy gyerek rokonokhoz került. Ebben az esetben is igaz, hogy a gyerekek elkerülése a családból szinte csak a deprivált helyzetben lévő családokra jellemző.

A fiatakorúak családból való elkerülését többféle okkal is magyarázták a válaszadók. A harminckét családból tizenhatan megélhetési gondokkal, illetve rossz lakáskörülményekkel indokolták a gyerekek kikerülését a családból. Tizenhárom esetben a gyerek fogyatékosága volt a magyarázat, tizenegy esetben pedig a deviáns viselkedése. Három olyan esetet találtunk, amikor a szülők szenvedélybetegsége miatt kellett a gyerekeknek intézménybe kerülnie. Amennyiben az elkerült gyerek deprivált helyzetben lévő családból származik, a gyerekeket leggyakrabban speciális vagy általános gyermekotthonba helyezik el. Ez a megoldás az esetek háromnegyedére jellemző.

Összességében elmondhatjuk - amennyiben a kutatás fókuszában lévő kérdésre keressük a választ, miszerint hogy a különféle intézményes segítségnyújtási formák mennyire töltik be társadalmi kiegyenlítő szerepüket -, hogy ez az elvárás csak részben teljesül. Egyfelől igaz, hogy a jobb helyzetben lévő családok kevesebb problémával küszködnek, és birtokában vannak mindazon készségeknek, amelyekkel ezen problémákra legalább részben megoldást tudnak találni. Ám a rosszabb helyzetben lévő családoknak nyújtott segítségfajták átlagos száma nem haladja meg a jobb helyzetben lévőkét. Jóllehet arról nincs információ, hogy az egyes segítségfajták milyen gyakran jutnak el a rászorulókhöz, az mindenképpen látható, hogy a legrászorultabbak kevesebb segítségfajta-hoz jutnak hozzá, mint a jobb helyzetben lévők, vagyis az intézményes segítségfajták nem töltik be társadalmi kompenzációs szerepüket. Ha a családokban felmerülő szükségletfajtákat egyenként vesszük szemügyre, elmondhatjuk, hogy a tájékoztatást és a mindennapi élet megkönnyítésére hivatott szolgáltatásokat a jobb helyzetű családok inkább a magánszférából kapják. A rosszabb helyzetben lévő családok ismeretségi köre viszont kevésbé alkalmas a szükséges információk elérését segíteni. Ezért ezek a családok e tekintetben is inkább az intézményes segítséget veszik igénybe. Az

egészségügyi-nevelési tanácsadás esetében is érvényes az előbb említett trend, nevezetesen, hogy a rossz helyzetben lévő családok környezete kevésbé alkalmas az ilyen típusú segítség nyújtására. Ezért ezek a családok inkább az intézményekre támaszkodnak. A vártnak megfelelően alakul az anyagi problémák megoldását segítő szolgáltatásokban az intézményes segítségnyújtás részesedése: minél rosszabb helyzetű a család, annál inkább az intézményes segítség a bajok csökkentésének az eszköze.

3. Összegzés

A nagycsaládok többsége teljes család, ahol az apa és az anya együtt nevelik a gyerekeiket. Egytizedük csonkacsaládnak számít, amelyben az egyik szülő egyedül neveli a gyerekeket. Egy másik egytizedükben többgenerációs családokkal találkozunk, ahol a szülőpár és a gyerekek valamelyik nagyszülővel vagy nagyszülőkkel egészülnek ki. Elenyésző kisebbségben találkozunk olyan családdal, ahol a gyerekeit egyedül nevelő szülő valamilyen rokonnal vagy rokonokkal lakik együtt.

A három vagy több kiskorú gyermek nevelése elsősorban az anyákra hárul, ennek megfelelően alig több mint egyharmaduk dolgozik. A férfiaknak viszont háromnegyede van állásban. Az a tény, hogy a családapák egynekedének nincs munkaviszonya, már előrevetíti, hogy a nagycsaládok körében kimutatható lesz egy olyan szegmens, amelyet napi gondok, sőt a mélyszegénység jellemez.

A nagycsaládok életszínvonalában rendkívüli egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk. Van olyan család, amelyik havonta 22.000 forintból gazdálkodik, de van olyan is, ahol a család havi összbevétele 700.000 forint. Az egyenlőtlenségeket még ennél is jobban szemlélteti, ha bemutatjuk, hogy mekkora a családokban az egy főre jutó jövedelem. A legszegényebb családban az egy főre jutó jövedelem a havi 4000 forintot is alig éri el, míg a legjobb helyzetű családokban az egy főre jutó jövedelem havi 120.000 forint.

Ha ezektől az egyedi, szélsőséges esetektől eltekintünk, és azt vizsgáljuk, hogy mekkora az egy főre jutó átlagos jövedelem a családok legszegényebb 10 százalékában, illetve a legjobb helyzetű 10 százalékban, akkor is 6 és félszeres különbségeket látunk.

A nagycsaládok legszegényebb 10 százaléka havonta átlagosan 13.000 forintnyi egy főre jutó jövedelemből gazdálkodik, míg a legjobb helyzetben lévőknel az átlagos egy főre jutó jövedelem 83.000 forint. A nagycsaládok helyzetét ezek az egyenlőtlenségek is jól szemléltetik, de még ennél is fontosabb, hogy a KSH 2013-ra 93.000 forintban jelölte meg az egy főre eső jövedelem létminimumát, tehát a legmódosabb tíz százalék átlagjövedelme sem éri el a hivatalos létminimumot.

Az alig 40 ezer forintos egy főre jutó havi jövedelemhez képest az egy fogyasztási egységre vetített havi összeg valamivel magasabb (47 ezer forint), és abban az esetben, ha a speciális szükségletű gyerekeket magasabb arányszámmal vesszük figyelembe, az egy fogyasztási egységre jutó havi összeg alig csökken (46 ezer forint).

Akárhogyan is szemléltetjük a családok anyagi helyzetét, azt látnunk kell, hogy a családok egy része a legmélyebb szegénységben él. A családok egyharmada annyira kevés jövedelemből kénytelen gazdálkodni, hogy mind az egy főre, mind az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem kevesebb a hivatalos létminimum harmadánál.

A családok egytizede anyagi gondok nélkül él, egyötöde viszont komoly anyagi problémákkal küszködik. A relatív többség (39 százalék) nagyon szerényen él, az idetartozóknak csak a legszükségesebbekre futja. A fennmaradó 30 százaléknak kisebb anyagi gondokkal kell megküzdenie. Az anyagi helyzet megítélése és a „tényleges” anyagi helyzet (egy főre, illetve egy fogyasztási egységre jutó jövedelem) a reprezentatív kutatásokban tapasztaltakhoz képest rendkívül erős összefüggést mutat. A válaszadók tehát egyfelől reálisan ítélik meg az anyagi helyzetüket, másrészt bizonyos derűlátásról tesznek tanúbizonyságot, hiszen a rendkívül alacsony egy főre jutó jövedelem ellenére is azt állítják, hogy „kijönnek a pénzből”.

Az alacsony életszínvonal az esetek többségében megmutatkozik a lakáskörülményekben is. A családok 40 százaléka az igényeikhez képest túl kicsi lakásban kénytelen élni, és olyan családok is vannak, akik egészségtelen, vizesedő lakásokban laknak. A családok harmada szegényes bútorzattal rendelkezik, a lakások egyötöde komfort nélküli, és egynegyedük rossz környéken található. A lakásokba beszüremelő zaj a családok egynegyedét érinti.

A családok több mint egytizede minden gyerek számára tud külön szobát biztosítani. A családok felénél több gyerekszoba is van, de nincs minden gyereknek külön szobája. A családok negyede olyan lakással rendelkezik, amelyben egyetlen gyerekszoba van, amit a gyerekek közösen használnak. A fennmaradó 10 százalék lakásában nincs külön gyerekszoba.

A magyarországi viszonyokhoz képest nem kifejezetten rossz lakáskörülmények azt eredményezik, hogy a családok több mint fele többé-kevésbé elégedett a lakásával. Ez az elégedettség természetesen összefügg az objektív lakáskörülményekkel.

A szűkösnek nevezhető anyagi viszonyok és az éppen csak elfogadható lakáskörülmények mellett a nagycsaládosok infokommunikációs felszereltsége jónak mondható. A gyerekszám növekedésével ugyan tapasztalható némi rosszabbodás, de számítógéppel és internet hozzáféréssel a családok jó része rendelkezik. Azt is látnunk kell, hogy a háromgyerekes családok és az annál több gyereket nevelők között elég nagy szakadék van az infokommunikációs eszközökkel való ellátottság tekintetében, és a hat vagy több gyereket nevelő családok le is szakadnak e tekintetben a kisebb családoktól. Amit meglepetésnek értékelhetünk, hogy a három gyereket nevelő családok esetében az internet-penetráció nem alacsonyabb, mint a 2013-as magyarországi átlag.

A gyerekek karrieresélyeit nagymértékben javítja, ha a kötelező iskolai foglalkozáson túl különórákon is részt vesznek. Ezek a különórák - az iskolai szakköröket és bizonyos sporttevékenységet kivéve - anyagi áldozatot kívánnak a családtól. Leggyakrabban sportolni járnak a gyerekek, de az iskolai szakkörökön való részvétel is viszonylag gyakori. Sokkal ritkábban fordulnak elő azok a különórák, amelyekért a családoknak fizetniük kell.

A gyerekek életkörülményeit jól jelzi az is, hogy a család vagy a gyerekek voltak-e az elmúlt két évben valahol nyaralni. A nagycsaládok többsége az elmúlt két évben egyáltalán nem nyaralt, egytizedüknek többször, egynegyedüknek pedig egyszer volt alkalmuk az otthonról távol nyaralni. A fennmaradó egytized esetében csak a gyerekek nyaraltak.

A családok 11 százalékában találtunk olyan gyereket, aki krónikus betegségben szenved, a családok 4 százalékában van fogyatékkal élő gyermek, és 2 százalékuk esetében fordul elő, hogy egy vagy több gyerek állandó ápolásra-felügyeletre szorul.

A három vagy több gyereket nevelő családok életében az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a rendelkezésre álló eszközeik beruházásával mekkora erőforrásokat tudnak mozgósítani annak érdekében, hogy a gyermeküket konvertálható tőkékkel lássák el, amelyek aztán sikeres karriert biztosítanak a számukra.

Ezen erőforrások mentén a nagycsaládosok négy típusba sorolhatók.

Az első típusba azok a családok tartoznak, akik otthonukban biztosítják a feltételeket a tanuláshoz, az iskolai szünetekben nyaralni is küldik/viszik a gyerekeiket, ám a kötelező iskolai foglalkozáson túl nem járatták a gyerekeket különórákra. Ezekben a családokban az egy főre jutó jövedelem a

legmagasabb, ami csak egy viszonylagos jólétet jelent, hiszen az egy főre jutó átlagos jövedelem 51.000, az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem 60.000 forint. Nagyrésztük a gyerekeiknek értelmiségi pályát szán, és többségük biztos abban, hogy a gyerekeiknek ez sikerülni is fog. A családok konszolidált körülmények között élnek, a szülők többségében együtt vannak, és iskolai végzettségük is viszonylag magas. A családok többsége Budapesten, illetve nagyvárosban él, ami valószínűsíti, hogy a gyerekek számára jó színvonalú iskolát választanak, és az lehet a magyarázata a különórák hiányának, hogy az iskola a szervezett oktatás keretében biztosítja a továbbtanuláshoz szükséges tudástőkéket.

A második típusba tartozó családokban „aranyélete” van a gyerekeknek. Biztosítva van számukra az otthoni tanulás lehetősége, és az infokommunikációs eszközökkel való ellátottság is megfelelő. Az ide tartozó családok gyerekei nagy arányban vesznek részt az iskolán kívüli tanulást-sportolást segítő foglalkozásokon, és ha nem is minden évben és nem is minden gyerek számára, de a nyaralás lehetőségét is próbálják biztosítani. Ebben a típusban is konszolidáltak a családi viszonyok, amennyiben a szülők együtt nevelik a gyerekeket.

Ami az anyagi helyzetüket illeti, alig valamivel rosszabb az első típusba tartozóknál (az egy főre jutó átlagos jövedelem 50 000 forint, az egy fogyasztási egységre jutó pedig 59.000 forint). Ezek a családok is nagyrészt értelmiségi pályára szánják a gyerekeiket, és több mint 80 százalékuk meg is van győződve arról, hogy a gyerekeiknek sikerül felsőfokú végzettséget szerezni. Ezek a családok, szemben az első típussal, inkább kisvárosokban és falvakban laknak. Mivel ezeken a településeken az iskolaválasztás lehetősége kisebb, a szülők az iskola által nyújtott szolgáltatásokat a gyerekek különórára járatásával igyekeznek kibővíteni. Ezekben a családokban a legmagasabb a szülők iskolai végzettsége.

A harmadik típust kisvárosi-falusi középrétegnek nevezhetjük, hiszen otthonukban igyekeznek mindent biztosítani, ami kell a gyerekek tanulásához. Ugyanakkor a különórákat egyáltalán nem veszik igénybe, és nincs módjuk arra, hogy a gyerekeiket nyaralni küldjék, még kevésbé, hogy nyaralni vigyék. A teljes családok aránya, ahol az apa és az anya együtt neveli a gyerekeket, az ide tartozó családok esetében már valamivel kisebb, és a családok egyötödében fordul elő az, hogy csak az egyik szülő és a gyerekek alkotják a családot.

Az első két típushoz képest a jövedelmi viszonyok itt már szerényebbek, az egy főre jutó átlagos jövedelem 36.000 forint, a fogyasztási egységre jutó jövedelem pedig 42.000 forint. A gyerekek jövőjét csak a családok egynegyede képzei úgy, hogy magasan kvalifikált értelmiségi lesz belőlük. A családok jelenlegi helyzetét is tükrözi az a tény, hogy amikor a gyerekek jövőjéről gondolkodnak, egyötödük megelégedne pusztán azzal a ténnyel, ha a gyerekeiknek lenne valamilyen munkája. A családok relatív többsége szakmunkásnak, illetve irodistának szánja a gyermekét. Bármilyen visszafogottnak is mondhatók a gyerekek jövőjére vonatkozó elképzelések, még így is csak a szülők háromnegyede bíz abban, hogy ezek az elképzelések meg is valósulnak. A családok relatív többsége falusi lakos. A szülők iskolai végzettsége is szerényebbnek mondható, mint az első két típus esetében: mindössze 10 százalékuknak van felsőfokú végzettsége, a nagy többség szakmunkás, illetve középfokú végzettséggel rendelkezik.

Végül a negyedik típusba a leghátrányosabb helyzetű családok tartoznak. Az otthonok rosszul felszereltek, a gyerekek nem járnak különóra, és nyaranta nincs mód arra, hogy ha csak rövid időre is, a gyerekek kiszakadjanak az otthoni környezetből. Hasonlóan a harmadik típusba tartozó családokhoz itt is viszonylag gyakran fordul elő, hogy csak az egyik szülő és a gyerekek alkotják a családot. Ezek a családok kifejezetten szegénynek mondhatók, hiszen az egy főre jutó átlagos jövedelem mindössze 29.000 forint, az egy fogyasztási egységre pedig 31.000 forint jut. Amikor a gyerekek jövőjéről gondolkodnak, a relatív többség csak arra vágyik, hogy legyen munkája a gyerekeknek, bármilyen munka legyen is az.

A perspektíva szűkösségét mutatja, hogy a másik leggyakrabban előforduló válasz az, hogy a gyerekekből szakmunkás lesz. Ráadásul ezek a pillanatnyi helyzet által behatárolt jövőképek is elég bizonytalanok, hiszen a szülők mindössze kétharmada biztos abban, hogy a gyerekek jövőjére vonatkozó elképzeléseik meg is valósulnak. A deprivált családok közel fele falvakban lakik, a szülők iskolai végzettsége kifejezetten alacsonynak mondható, közel felük csak alacsonyfokú végzettséggel rendelkezik.

A nagycsaládosok esetében is érzékelhető az az éles szakadék, ami a társadalom felső rétegét elválasztja a legalsó deprivált csoporttól. A jövedelmi viszonyok esetében említettük, hogy a gyereknevelés költségeinek nagy részét magának a családnak kell viselnie. Bár a mi esetünkben nem szabad egy valóságos elitre gondolnunk, a deprivált csoportba tartozó családok igazi, emberhez méltatlan mélyszegénységben kénytelenek élni.

A családok típusba sorolása is jelzi, hogy a három vagy több gyereket nevelő családok életszínvonala rendkívül alacsony, relatív többsége depriváltak mondható. Az ellenpólust a nagyvárosi „elit” alkotja, e típus részesedése 30 százalék. A közbülső pozíciókat betöltő két típus közül a kisvárosi „elitbe” tartozik a családok 12 százaléka, a kisvárosi-falusi közepretegbe 16 százaléka.

Mindebből egyértelműen következik, hogy a családok jórészenek égető szüksége van az állam által biztosított juttatásokra. A kutatás célcsoportjából egyértelműen következik, hogy leggyakrabban rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülnek a családok, és ezen belül is iskolai étkeztetést és tankönyvtámogatást kap a családok nagy része. Említésre méltó gyakorisággal fordul elő a lakásfenntartási támogatás, valamint az óvodáztatási és energiafelhasználási támogatás.

A 2000 nagycsaládos átlagosan az elmúlt évben 4,2- féle támogatásban részesült. Ahogy a nagyvárosi „elittől” a depriváltak felé haladunk, a kapott támogatások átlagos száma egyre növekszik. Úgy tűnik, hogy a szociálpolitikai támogatások jobban elérik az igazán rászorultakat, tehát ennyiben érvényesül egyfajta kiegyenlítő szerep. A családok típusai és a kapott támogatások fajtái közötti összefüggés nem túlságosan erős, ez azonban nem jelenti feltétlenül, hogy a támogatási rendszer diszfunkcionálisan működik, hiszen az adatokból nem derül ki, hogy a támogatások milyen gyakran és mekkora összegben segítették a családokat.

Az a fajta kiegyenlítő szerep, amelyet ezeknek a támogatásoknak be kell tölteniük, viszonylag jól érvényesül a rendszeres szociális segély, az átmeneti segély, a közgyógyellátás, a lakásfenntartási támogatás és a rendkívüli gyerekvédelmi támogatás esetében. A rendelkezéseknek megfelelően az iskolai étkeztetésben, a tankönyvtámogatásban és az óvodáztatási támogatásban a jobb helyzetben lévő családok szinte ugyanolyan mértékben részesülnek, mint a legrosszabb helyzetben lévők. Az energiafelhasználási támogatás esetében a kiegyenlítő szerep éppen az ellenkezőjébe fordul: a jobb helyzetben lévő családok nagyobb arányban részesülnek ebből a támogatásból, mint a rosszabb helyzetben lévők.

A családok több mint fele valamilyen anyagi természetű problémával (vagy állandó anyagi gondokkal vagy adósságterhekkel vagy mindkettővel) küszködik, egyötöd részükben tartós egészségügyi problémák fordulnak elő. Sok családot sújtanak a rossz lakáskörülmények és a megfelelő

szakképzettség hiánya is. Ám a kérdezettek egyharmada egyetlen felsorolt problémáról sem nyilatkozta azt, hogy jelen lenne a családban.

Egy-két probléma - s ezek anyagi és egészségügyi problémák – a családok 35 százalékát érinti. A fennmaradó közel egyharmadnyi családban a problémák halmozódnak. Az ő esetükben a mindig jelenlévő anyagi gondokat és a gyakori egészségügyi problémákat további nehézségek súlyosbítják.

A nagyvárosi „elit” típusba tartozó családoktól a deprivált családokig haladva minden problémátípusra igaz, hogy egyre súlyosbodó helyzetet tapasztalhatunk. A deprivált családokban mind az egészségi, mind az egzisztenciális-anyagi problémák, mind a deviancia gyakrabban fordul elő, mint a jobb helyzetű családokban. A legnagyobb különbségeket az anyagi-egzisztenciális problémák mentén tapasztalhatjuk, de a deprivált életkörülmények kihatnak az egészségi állapotra, és gyakrabban járnak együtt különböző devianciákkal is.

Jóllehet valamelyik gyerek fogyatékosága csak a családok 5 százalékát érinti, értelemszerűen ebben az esetben a leggyakoribb, hogy a problémát megoldhatatlannak tartják a válaszadók. Ugyanígy gondolkodnak a valamivel gyakrabban előforduló, a gyerekeket érintő tartós egészségi problémáról és a ritkábban előforduló mentális betegségekről, amelyeket a válaszadók nagy része nem megoldható nehézségnek tekint. Legsürgetőbbnek az anyagi természetű problémák megoldását tekintik a válaszadók.

Az állandó anyagi problémákat, az adósságterhek felszámolását, a lakhatási nehézségeket a többség olyannak tekinti, amelyet azonnal meg kellene oldani. Ugyancsak az anyagi nehézségek szférájához tartozik a munkanélküliség is, és ez az a probléma, amelynek a megoldását a túlnyomó többség szeretné sürgősen megoldva látni. Az esetek többségében - nehéz körülmények között élő iskolaköteles gyerekek nevelését ellátó családokról lévén szó - az iskolakerülés is megjelenik problémaként. Az érintettek többsége ezt is sürgősen megoldandó problémának tekinti, és senki nincs a válaszadók között, aki ezt megoldhatatlan ügyként kezelne.

A családok életét az anyagi és egészségi problémákon túl életvezetési problémák is nehezíthetik. Amennyiben a szenvedélybetegségeket, a beilleszkedési problémákat és az elmagányosodást is ilyennek tekintjük, azt kell mondanunk, hogy bár ezek a problémák összesen csak a családok 6 százalékát érintik, az érintettek fele sürgősen megoldandónak tartja

ezeket a nehézségeket, és csak 17 százalékuk véli úgy, hogy az ilyen gondokra nincs megoldás.

A rosszabb helyzetben lévő családok átlagosan több problémát tekintenek sürgősen megoldandónak, mint a jobb helyzetben lévő családok. Feltételezhetnénk, hogy a rosszabb helyzetben lévő családok többről gondolják azt, hogy megoldhatatlanok. Míg a jelenlévő egészségi problémák közül többet tartanak sürgősen megoldandónak a rosszabb helyzetben lévő családok, ami a problémák megoldhatóságát illeti, a jó helyzetben lévő családok valamivel pesszimistábbak, mint a rossz helyzetben lévők. Miután nem tudhatjuk, hogy az egészségi problémák közül az orvosilag kezelhetetlenek, illetve gyógyíthatók milyen arányban fordulnak elő az egyes családtípusokban, nem tudjuk megítélni, hogy a peremre szorult családokat valamiféle indokolatlan csodavárás segíti-e túljutni a problémákon, vagy az ő esetükben valóban a kezelhető problémák vannak többségben. Ugyanez a trend érvényesül az anyagi problémák esetében is: minél rosszabb helyzetben van egy család, annál több jelenlévő egzisztenciális problémát tekint sürgősen megoldandónak, és annál kevesebbről véli úgy, hogy az megoldhatatlan. Mivel ebben az esetben biztosak lehetünk abban, hogy a deprivált családok súlyosabb egzisztenciális gondokkal küszködnek, mint a jobb helyzetben lévők, az a tény, hogy mégis kisebb arányban tartják ezeket az anyagi problémákat megoldhatatlannak, arra utal, hogy a deprivált helyzetben élő családokban valamiféle nehezen indokolható optimizmus jelei mutatkoznak.

A devianciával összefüggő problémákkal összefüggésben is felsejlik a deprivált családok sajátos világlátása, miszerint a jelenlévő deviáns problémák közül kevesebbet tartanak sürgősen kezelendőnek, mint a jobb helyzetben lévő családok. Jóllehet ebben az esetben nem lehetünk biztosak abban, hogy a deprivált családokat súlyosabb devianciák terhelik-e, így az sem feltétlenül igaz, hogy ezekben a családokban elfogadóbbak-e a devianciákkal szemben.

A különböző típusokba tartozó családok közül a nagyvárosi „elit” mutatja a legnagyobb „problémaérzékenységet”. Ez azt jelenti, hogy akár egészségi, akár egzisztenciális-anyagi, akár pedig devianciával kapcsolatos problémák merülnek fel ezekben a családokban, ők azok, akik a legnagyobb arányban hajlanak arra, hogy az adott problémát súlyosnak minősítsék. Úgy tűnik, hogy a különböző családtípusok problémapercepciója nagyon is különbözik egymástól. Igaz, hogy a rosszabb helyzetben lévők több

jelenlévő problémáról panaszkodnak, de azok megoldhatóságát tekintve optimistábbak, mint a jó helyzetben lévő családok. A legjobb helyzetben lévő családok viszont a náluk jelentkező kevesebb számú problémát hajlamosak súlyosnak mondani.

A családot érintő gondok megoldásával kapcsolatban több állítást is minősítésre kínált a kutatás. A legelfogadottabb állítás az, amely szerint eddig egyetlen felmerülő problémát sem oldott meg az intézmény. A válaszadók közel fele úgy véli, hogy a problémákat önmagának vagy a családjának kell megoldani, és ugyanilyen arányban értenek egyet azzal is, hogy a felkért szakemberek nem találtak megoldást a problémára. Viszonylag ritkán fordul elő az információhiány, hiszen mindössze egyötöd azok aránya, akik nem tudják, hogy kihez kell fordulni megoldásért. Egyáltalán nem jellemző ugyanakkor a teljes pesszimizmus a válaszadókra, hiszen csak 15 százalékuk véli úgy, hogy a problémáira nem létezik megoldás.

A problémák megoldatlanságát a kérdezettek többféle okkal magyarázzák. Információhiányra való hivatkozás a rosszabb helyzetben lévő családok felé haladva egyre nagyobb arányban fordul elő. Az az álláspont, amely szerint az embernek saját magának kell a problémáit megoldania, azokban a családokban örvend viszonylagos elfogadottságnak, amely családokban inkább rendelkezésre állnak azok az erőforrások, amelyekkel a bajokra orvoslást lehet találni. Az ügyintézésben való járatosság, az a képesség, amellyel a szakembereket rá lehet venni arra, hogy oldják meg az eléjük kerülő problémát, inkább a jobb helyzetű családokra jellemző. Ennek megfelelően a jobb helyzetű családok gyakrabban érzik úgy, hogy minden eddig felmerülő problémáikat megoldották az illetékes intézmények.

Mivel az egyes családtípusok különbözőképpen helyezkednek el a települési lejtőn, értelemszerűen a rossz helyzetben lévő családok gyakrabban hivatkoznak arra, hogy a lakóhelyükön nem találtak megoldást, illetve hogy a magas utazási költségek akadályt jelentettek. A hosszú várakozási időt a jobb helyzetben lévő családoknak az esetek többségében sikerült lerövidíteniük, míg a deprivált családok ezzel az akadállyal sem tudtak sikerrel megküzdeni.

Összességében elmondhatjuk, hogy a jobb helyzetben lévő családok értelemszerűen kevesebb problémával küszködnek, és birtokában vannak mindazon készségeknek, amelyekkel ezen problémákra legalább részben megoldást tudnak találni.

A családok harmadának nincs szüksége segítségre, vagy nem a kérdőívben felsorolt segítségnyújtásokra van szüksége. Egyetlen kivétel a szociális ellátásokkal kapcsolatos tájékoztatás, amelyre a válaszadók közel fele válaszolta azt, hogy szüksége van rá. Ezen igények kielégítésére a többség kap is segítséget, azonban a családok 15 százaléka úgy nyilatkozott, hogy szüksége lenne ilyen tájékoztatásra, de nem kapja meg. Említésre méltó még a munkaközvetítésre való igény. A családok egynegyede szeretne segítséget kapni a munkaerőpiacra való belépésre, de többségük nem kap ehhez támogatást. Viszonylag jól ellátottnak tekinthetők azok a családok, akiknek egészségügyi, illetve nevelési tanácsadásra van szüksége. Jóllehet az ilyen típusú segítségre a családok alig több mint 10 százaléka szorul rá, úgy látják, hogy ezen a területen gondoskodnak róluk a megfelelő intézmények.

Összességében elmondható, hogy a családok közel fele kap valamilyen segítséget. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a családok közel egyharmadának a felsoroltak közül szüksége lenne egy vagy több segítségre, de nem jut hozzá. A családok több mint egyharmada mindegyik felsorolt segítségnyújtásról úgy nyilatkozott, hogy arra nincs szüksége.

Az eddigiek alapján azt gondolhatnánk, hogy minél rosszabb helyzetben van egy család, annál többféle szolgáltatásra tart igényt. Amikor azonban azt vizsgáljuk, hogy az egyes segítségnyújtási típusok közül melyikre van szüksége az egyes családtípusokba tartozóknak, ennél jóval differenciáltabb képet kapunk. Bizonyos megszorításokkal érvényesülni látszik az a trend, hogy a deprivált családok várják el a legtöbb segítséget. Ám a mindennapi életvitelhez nyújtott segítségformákra az ő esetükben valamivel kisebb igény mutatkozik, mint a legjobb helyzetű családokban.

A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok sok információval rendelkeznek a hatékony ügyintézésre vonatkozóan, ennek ellenére ők és a kisvárosi középrétegbe tartozók tartanak a leginkább igényt a szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatásra. Valószínűleg ennek a jól informáltságnak is köszönhető, hogy a napi életvitelt is megkönnyítő szolgáltatásokat e két típusba tartozó családok valamivel gyakrabban veszik igénybe. Az egészségügyi–nevelési tanácsadás terén viszont nincs különbség a családtípusok között. Az anyagi helyzet romlásával párhuzamosan viszont növekszik a családok igénye az anyagi-egzisztenciális problémák megoldásában nyújtott segítségre.

A felmerülő igények közül mindegyik családtípus esetében az egészségügyi tanácsadás terén kapják a családok a legnagyobb arányban a megfelelő segítséget, de a mindennapi életvitel megkönnyítésére irányuló (jóval kisebb mértékű) igények kielégítésére is nagyrészt hozzájutnak a megfelelő szolgáltatásokhoz. Valamivel mérsékeltebb a tájékoztatással kapcsolatos igények kielégítése. Bármennyire is különböző volt az anyagi-egzisztenciális problémák jelentkezése a különböző családtípusokban, a tipológiától függetlenül úgy érzik, hogy az ezzel kapcsolatos szükségletek kielégítéséhez csak igen kis részben kapnak támogatást.

A kutatásba bevont 2000 család közül mintegy 1000 család kap valamilyen segítséget. A nevesített 17 fajta szükségletre összességében 1217 forrásból érkezik valamilyen támogatás. A segítség fő forrását az állam, illetve az önkormányzatok jelentik, és sok esetben támaszkodnak a családok a rokonságra is. A civil szervezetek és az egyházak szerepe viszonylag kismértékű. Az intézményes segítség leggyakrabban a szociális ellátásokkal kapcsolatos tájékoztatásban nyilvánul meg. Víznyonylag sűrűn fordul elő intézményes segítség a munkaközvetítésben, a nevelési tanácsadásban és az egészségügyi tanácsadásban akár általában vett tanácsokról, akár kifejezetten betegségeket megelőző felvilágosításról van szó.

Összességében kijelenthető, hogy a családok által átlagosan igénybe vett segítségfajták száma nem különbözik lényegesen. Ám az biztosan igaz, hogy a rosszabb helyzetben lévő családoknak nyújtott segítségfajták átlagos száma nem haladja meg a jobb helyzetben lévő családokét. Jóllehet arról nincs információ, hogy az egyes segítségfajták milyen gyakran jutnak el a rászorulókhöz, az mindenképpen látható, hogy a legrászorultabbak kevesebb segítségfajtahez jutnak hozzá, mint a jobb helyzetben lévőek. Ez a mutatószám tehát nem támasztja alá a segítségfajták társadalmi kompenzációs szerepét.

A két jobb helyzetben lévő típusba tartozó családok mind a tájékoztatás, mind a mindennapi élet megkönnyítésére hivatott szolgáltatásokat inkább a magánszférából kapják, ami egyfelől azt jelzi, hogy a jól informáltság eléréséhez nem feltétlenül intézményes segítséget vesznek igénybe, hanem a családot és a baráti kört. A rosszabb helyzetben lévő családok ismeretségi köre kevésbé alkalmas a szükséges információk elérését segíteni. Ezért ezek a családok e tekintetben is inkább az intézményes segítséget vesznek igénybe. Ugyanez mondható el a mindennapi élet könnyítését

szolgáltató szolgáltatásokra, amelyeket a deprivált családok környezete nem tud biztosítani. Ezért ők inkább az intézményes támogatásra szorulanak.

Az egészségügyi-nevelési tanácsadás esetében is érvényes az előbb említett trend, nevezetesen, hogy a rossz helyzetben lévő családok környezete kevésbé alkalmas az ilyen típusú segítség nyújtására. Ezért ezek a családok inkább az intézményekre támaszkodnak. A vártak megfelelően alakul az anyagi problémák megoldását segítő szolgáltatásokban az intézményes segítségnyújtás részesedése: minél rosszabb helyzetű a család, annál inkább az intézményes segítség a bajok csökkentésének az eszköze.

A családtípusok nem csak abban különböznek, hogy milyen és hány fajta intézményes segítséghez jutnak, hanem abban is, hogy ezek a szolgáltatások milyen forrásból származnak. A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok a többiekhez képest a családsegítést, mint intézményes szolgáltatást sokkal gyakrabban veszik igénybe. A kisvárosi „elit” számára a támogató szolgáltatás a relatíve leggyakoribb támogatási forrás, de az átlagosnál valamivel gyakoribb a pénzbeli támogatás és a napközi igénybevétele.

A kisvárosi-falusi középrétegbe tartozó családok is a többiekhez képest valamivel gyakrabban jutnak intézményes pénzbeli támogatáshoz, és a szociális étkeztetés igénybe vétele is gyakori. A legrosszabb helyzetben lévő családok esetében egyik intézményes segítségnyújtási forrás sem tűnik ki a többiekhez viszonyítva nagyobb gyakorisággal. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek az információk maguktól a kérdezettektől származnak. Tudjuk azt is, hogy a deprivált családok képviselői a legkevésbé iskolázottak, így megkockáztatható az a feltételezés, hogy válaszaik nem tükrözik pontosan a hozzájuk eljutó segítségfajták cizellált megkülönböztetését (mindössze a szociális étkeztetést említették a két jobb helyzetű típushoz képest valamivel gyakrabban).

A családok által igénybe vett intézményes segítségfajták legalább részben megoldották a problémát. Azok a válaszok, amelyek arra utalnak, hogy az adott támogatás egyáltalán nem oldott meg semmit, elenyészőek.

A nagyvárosi „elitbe” tartozó családok teljesen elégedettek az egészségügyi tanácsadás és a napi életvitel megkönnyítésére szolgáló intézményes segítségekkel. A tájékoztatással való szolgáltatások viszont csak részben elégítik ki az igényeiket. Legkevésbé az anyagi-egzisztenciális problémák megoldását segítő intézményes szolgáltatásokat ítélik hatékonynak.

A kisvárosi „elithez” tartozó családok esetében csak a tájékoztatással és az egészségügyi tanácsadással kapcsolatos szolgáltatások megítélése elemezhető. Mindkét intézményes segítségfajta mérsékelt megelégedésükre szolgál.

A kisvárosi-falusi középrétegbe tartozó családok is az egészségügyi tanácsadással kapcsolatos szolgáltatásokat ítélik meg a legpozitívabban, de véleményük minden segítségfajtaival kapcsolatban több elégedetlenséget tükröz, mint a nagyvárosi, illetve kisvárosi „elitbe” tartozó családok esetében. Ezt még hangsúlyosabbá teszi, hogy a tájékoztatást segítő intézményes szolgáltatásokkal éppen annyira elégedetlenek, mint a deprivált családok képviselői.

A deprivált családok esetében a leghatékonyabb intézményes segítségnek a mindennapi életvitelt segítő szolgáltatások bizonyultak, és körükben a legnagyobb elégedetlenséget az anyagi-egzisztenciális problémák megoldására irányuló segítségek váltották ki.

Természetesen az is fontos kérdés, hogy az intézményes segítségek azon formái, amelyekkel a családok szükségleteinek próbálnak megfelelni, mennyire hatékonyak, azaz teljes egészében vagy csak részben oldják meg az adott problémát, vagy egyáltalán nem segítenek semmit.

Úgy tűnik, hogy minden intézményes segítségforma legalább részben megoldotta a család adott problémáját. Azok a családok, amelyek megtalálták azokat az intézményeket, ahonnan segítséget kérhettek, és sikerült olyan segítségformát igényelniük, amely adekvát a probléma kezelésére, viszonylag elégedettek a támogatással.

A pénzbeli intézményes segítségnyújtások esetében egyértelmű, hogy a nagyvárosi „elithez” tartozó családok véleménye a legkedvezőbb, és ahogy a rosszabb helyzetű családok felé haladunk, a megítélések egyre több elégedetlenség-mozzanatot tartalmaznak.

A szociális étkeztetéssel kapcsolatos megítélések azt tükrözik, hogy a családok csak részben tekintik hatékonnak ezt a szolgáltatást.

A családsegítés megint csak a nagyvárosi „elitbe” tartozók véleménye szerezhetne nevezhető hatékonnak, a másik három családtípusba tartozók véleménye kedvezőtlenebb. Különösen a kisvárosi „elitbe” tartozó családok fogalmaztak meg fenntartásokat.

Összességében elmondható, hogy az intézményes szolgáltatások megítélése alapján véve kedvező, hiszen még a legrosszabb helyzetben lévő deprivált családok többsége is úgy véli, hogy a segítség legalább részben megoldotta a problémáikat.

Azok a családok, amelyek valamilyen felmerülő szükségletükre nem kaptak segítséget, ezt különféle okokkal magyarázzák. Mind a négy családtípus mintegy fele valamilyen értelemben információhiányra hivatkozik (nem ismeri az adott szolgáltatást, nem tudja, hogyan kell igényelni, nem tudja, hogy miért nem jutott hozzá az adott segítségfajtaéhoz), amikor magyarázattal szolgál arra, hogy nem kapott segítséget, pedig szüksége lett volna rá.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ha csak azokat a családokat vizsgáljuk, akiknek nem sikerül minden felmerülő szükségletükre segítséget kapni, sokkal kevésbé különböznek egymástól az egyes családtípusba tartozók, mint ahogy eddig tapasztaltuk. Ha megvizsgáljuk az egyes családtípusokon belül azokat, akik minden felmerülő szükségletükre kapnak segítséget, illetve azokat, akik hiányt szenvednek bizonyos szükségleteik kielégítésében, akkor bizonyos státusbéli különbségeket tapasztalunk.

Minden egyes családtípusra igaz, hogy a jobb érdekérvényesítési képességgel rendelkező családok (tehát azok, akik minden szükségletük kielégítéséhez tudnak segítséget szerezni) magasabb státusúak. Valószínűleg közelebb járunk az ok-okozati viszonyok helyes definíálásához, ha fordítva fogalmazunk: minden egyes családtípusra igaz, hogy a magasabb státusúak jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek.

Mindebből úgy tűnik, hogy a szociálpolitikai támogatások célba juttatásának fontos feltétele a hatékony információ-áramoltatás. A különféle támogatások, szolgáltatások igénybevételének elengedhetetlen feltétele, hogy az érdekelt családok minél pontosabb információkkal rendelkezzenek a lehetőségekről.

A gyermekes családok leggyakrabban családtagoktól, ismerősektől értesülnek a szolgáltatások igénybe vételének lehetőségeiről, és ezt az információforrást a legfontosabbak közé sorolják. Gyakran tájékozódnak az internet segítségével, a helyi médiából és az önkormányzat ügyfélszolgálatánál. Ezeket többé-kevésbé hasznos információszerzés lehetőségeként tartják számon. Közel harmaduk a velük személyes kapcsolatba kerülő szakembertől kapnak tájékoztatást, és az így tájékozódók

szinte mindegyike hasznosnak tartja ezt a tájékoztató formát. Ritkán kapnak információt a kisebbségi önkormányzatoktól, az egyházaktól, és nagyon kevesen járnak lakossági fórumokra, tájékoztató előadásokra. Összességében elmondható, hogy ha valamely információforrást igénybe vesznek a családok, akkor az ott szerzett információkat többségük hasznosnak is tartja.

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy a jobb helyzetben lévő családok kevesebb problémával küszködnek, és birtokában vannak mindazon készségeknek, amelyekkel ezen problémákra legalább részben megoldást tudnak találni. Ám a rosszabb helyzetben lévő családoknak nyújtott segítségfajták átlagos száma nem haladja meg a jobb helyzetben lévő családokét. Jóllehet arról nincs információ, hogy az egyes intézményes segítségfajták milyen gyakran jutnak el a rászorulókhöz, az mindenképpen látható, hogy a legrászorultabbak kevesebb segítségfajta-hoz jutnak hozzá, mint a jobb helyzetben lévők, vagyis az intézményes segítségfajták nem töltik be társadalmi kompenzációs szerepüket.

Ha a családokban felmerülő szükségletfajtákat egyenként vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy a tájékoztatás és a mindennapi élet megkönnyítésére hivatott szolgáltatásokat a jobb helyzetű családok inkább a magánszférából kapják. A rosszabb helyzetben lévő családok ismeretségi köre viszont kevésbé alkalmas a szükséges információk elérését segíteni, ezért ezek a családok e tekintetben is inkább az intézményes segítséget veszik igénybe.

Az egészségügyi-nevelési tanácsadás esetében is érvényes az előbb említett trend, nevezetesen, hogy a rossz helyzetben lévő családok környezete kevésbé alkalmas az ilyen típusú segítség nyújtására, így ezek a családok inkább az intézményekre támaszkodnak. A vártnak megfelelően alakul az anyagi problémák megoldását segítő szolgáltatásokban az intézményes segítségnyújtás részesedése: minél rosszabb helyzetű a család, annál inkább az intézményes segítség a bajok csökkentésének az eszköze.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.